

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ
РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Виконала: студентка, II курсу,
групи 8.0542-з
спеціальності 054 «Соціологія»
освітньої програми «Соціологія»
О.О. Савченко

Керівник: доцент кафедри
соціології, к.філос.н.,
О.С. Сорокіна

Рецензент: професор кафедри
соціології, д.філос.н., доцент
В.О. Скворець

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Магістр
Спеціальність 054 «Соціологія»
Освітня програма «Соціологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

В.О. Скворець _____

10 травня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Савченко Оксані Олександрівні

1. Тема роботи (проекту) Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Керівник роботи Сорокіна О.С., к.філос.н.

Затверджені наказом ЗНУ від 01 травня 2023 року № 647-с

2. Строк подання студентом роботи 14 лютого 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи 1. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023). 2. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид-во ХГУ «НУА», 2022. 192 с. 3. Мартиненко С.О. Соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів як технологія попередження соціальної напруги. *Габітус*. 2020. Т.1. № 12. С. 57-62. URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/12_2020/part_1/12.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1. Уточнити зміст понять: «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан».
2 Здійснити ретроспективний аналіз дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.
3. Іззначити методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.
4. Розкрити сутність та зміст соціальної адаптації.
5. Визначити специфіку соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин.
6. Охарактеризувати види соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.
7. Обґрунтувати використання опитування як методу дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.
8. Проаналізувати та інтерпретувати результати дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.
9. Розробити рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	04.09.23	04.09.23
Розділ 2	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	02.10.23	02.10.23
Розділ 3	Сорокіна О.С., доцент кафедри соціології	01.11.23	01.11.23

7. Дата видачі завдання 10 травня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Березень 2023	<i>виконано</i>
2.	Опрацювання наукових джерел	Травень-Серпень 2023	<i>виконано</i>
3.	Робота над вступом	Серпень 2023	<i>виконано</i>
4.	Робота над першим розділом	Вересень 2023	<i>виконано</i>
5.	Робота над другим розділом	Жовтень 2023	<i>виконано</i>
6.	Проведення соціологічного дослідження	Жовтень-Листопад 2023	<i>виконано</i>
7.	Робота над третім розділом	Листопад 2023	<i>виконано</i>
8.	Робота над висновками	Листопад 2023-Січень 2024	<i>виконано</i>

Студент _____ О.О. Савченко

Керівник роботи (проекту) _____ О.С. Сорокіна

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Сорокіна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: складається з 78 сторінок, 51 позиції у списку літератури, 3 додатків

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ, ЧЛЕН РОДИНИ ВІЙДСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ВОЄННИЙ СТАН

Мета наукового дослідження: розробити рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

Об'єкт наукового дослідження: процес соціальної адаптації.

Предмет наукового дослідження: специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

Методи наукового дослідження: історичний, системний, інституційний та ціннісний підходи, метод емпіричного дослідження – онлайн-опитування.

Гіпотеза дослідження: Діюча в Україні система соціальної адаптації військовослужбовців сфокусована переважно на роботі з військовослужбовцями, а не з членами їх родин.

Висновки: 1. Соціальна адаптація військовослужбовців є видом фахової допомоги в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формуванні соціальних навичок; допомоги в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової діяльності та дозвілля.

2. Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин діалектично пов'язана з поняттям соціальної дезадаптації. Проявом соціальної дезадаптації є використання негативних стратегій взаємодії із соціальним середовищем: цілеспрямоване уникнення спілкування з іншими людьми; уникнення згадок щодо військового досвіду та пережитих подій; агресивна поведінка; надмірне захоплення роботою.

3. Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану включають: приділення уваги не тільки військовослужбовцям, але й членам їх родин (ця група є часто декларованою, але рідко залучуваною); погодження програм формальної та неформальної соціальної підтримки та адаптації; сприяння навчанню, кар'єрним перспективам, залучення громади та її активістів.

SUMMARY

Diploma thesis consists of consists of 78 pages, 51 items in the bibliography, 3 appendices.

SOCIAL ADAPTATION, MILITARY SERVICEMAN, MEMBER OF A MILITARY SERVICEMAN'S FAMILY, MARTIAL STATUS

Research purpose is to develop recommendations for the social adaptation of servicemen and their family members in the conditions of martial law.

Research object the process of social adaptation.

Research subject the specifics of social adaptation of servicemen and members of their families under martial law.

Research methods are historical, systemic, institutional and value approaches, empirical research method – online survey.

Research hypothesis the system of social adaptation of servicemen operating in Ukraine is focused mainly on work with servicemen, not with their family members.

Conclusions: 1. Social adaptation of servicemen is a type of professional assistance in analyzing the life situation, identifying problems and ways to solve them; provision of information on the possibility of social protection; formation of social skills; assistance in strengthening or restoring family and social communication, organization of work and leisure activities.

2. Social adaptation of servicemen and their family members is dialectically related to the concept of social maladaptation. A manifestation of social maladaptation is the use of negative strategies of interaction with the social environment: purposeful avoidance of communication with other people; avoiding references to military experience and past events; aggressive behavior; excessive enthusiasm for work.

3. Recommendations for the social adaptation of servicemen and their family members under martial law include: paying attention not only to servicemen, but also to their family members (this group is often declared, but rarely involved); approval of formal and informal social support and adaptation programs; promotion of education, career prospects, involvement of the community and its activists.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	10
1.1. Уточнення змісту понять: «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан».....	10
1.2. Ретроспективний аналіз дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	17
1.3. Методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	31
2.1. Сутність та зміст соціальної адаптації.....	31
2.2. Специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин.....	37
2.3. Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	43
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	50
3.1. Опитування як метод дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	50
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	56
3.3. Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.....	61
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	73
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З 2014 року в Україні триває військовий конфлікт, ініціатором якого є російська федерація. З початку розгортання бойових дій на сході України постійно збільшується кількість військовослужбовців, які мають досвід бойових дій та, повертаючись до мирного життя, потребують соціальної адаптації. З часом ця категорія розширюється – додаються жінки-військовослужбовці; військові, які перебували у полоні; військові, які зазнали катувань та знущань. Мова йдеться не тільки про професійних військовослужбовців, але й про тих, хто потрапив до ЗСУ за призовом, маючи цивільну професію та не будучи жодним чином попередньо пов'язаним з армією.

Перехід від умов жорсткої системи воєнної субординації до мирного життя, у разі звільнення, отримання відпустки чи часу перебування на лікарняному супроводжується періодом соціальної дезадаптації, яка пов'язана з відновленням звичайних практик, стилів спілкування, робочої активності. Наразі військовослужбовцям доводиться проходити цю процедуру двічі: як перехід від цивільного життя до армії і навпаки – з армії до цивільного життя. Подібна ситуація і з членами їх родин: тривала відсутність відображається на якості соціальних та особистих зв'язків, соціальній підтримці, рівні довіри тощо, які потім доводиться відновлювати.

З середини ХХ століття коло осіб, які потребують соціальної адаптації, розширюється додаванням членів їх родин, адже особа, яка потребує допомоги, має отримувати її не тільки від фахівців, але й від близького оточення. Нерідкою є ситуація, коли внаслідок високого рівня напруженості, пов'язаної з війною, допомоги потребують не тільки самі військовослужбовці, але й близькі їм особи.

Коло агентів впливу включає в себе не тільки близьке оточення, але й підтримку від колег, друзів, членів громади, держави (завдяки системі гарантій та пільг). Нехтування даною проблемою у світовій практиці має наслідком зростання кількості суїцидів, актів насильства, розлучень, безробіття серед

військовослужбовців. Тому заходи соціальної адаптації орієнтовані перш за все на відновлення належного рівня соціальної активності, відновлення соціальних компетенцій та повернення повноцінної якості життя.

Проблемна ситуація. Кількість військовослужбовців, які потребують соціальної адаптації, з 2014 року сягає більше мільйона осіб. За попередніми прогнозами їх чисельність буде збільшуватись та може сягнути 5-6 мільйонів. Відсутність належної допомоги на всіх рівнях (державна, інституційна, громадська, міжособистісна, медійна) може призвести до зростання кількості соціально негативних явищ, зростанню напруженості всередині суспільства та відсутності можливості вести повноцінне життя всередині групи військовослужбовців. Тому розробка та втілення системи допомоги та підтримки є фактором, який може забезпечити стабільність українського суспільства та його гуманістичну спрямованість.

Об'єкт. Процес соціальної адаптації.

Предмет. Специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

Мета. Розробити рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання наступних *наукових завдань*:

- уточнити зміст понять: «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан»;
- здійснити ретроспективний аналіз дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану;
- визначити методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану;
- розкрити сутність та зміст соціальної адаптації;
- визначити специфіку соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин;

- охарактеризувати види соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану;
- обґрунтувати використання опитування як методу дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану;
- проаналізувати та інтерпретувати результати дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану;
- розробити рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

Гіпотеза дослідження. Діюча в Україні система соціальної адаптації військовослужбовців сфокусована переважно на роботі з військовослужбовцями, а не з членами їх родин.

Допоміжна гіпотеза. 1. Проблемою соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин виступає ускладнена та бюрократизована процедура отримання соціальних гарантій та пільг. 2. Соціальній адаптації сприяє в першу чергу підтримка від членів первинних груп, а не формальних організацій.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Уточнення змісту понять: «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан»

Написання будь-якої роботи вимагає уточнення змісту понять, яке дозволяє чітко окреслити межі предметного поля та уникнути різних тлумачень термінів. В нашій роботі будуть використані як основні поняття «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан».

Поняття «адаптація» як базове використовують різні науки: соціологія, соціальна робота, психологія, історія тощо. В загальному без зазначення чіткої дефініції адаптацію розглядають широко – як процес пристосування індивіда до умов навколишнього середовища. Адаптація, пов'язана з соціальними процесами, включає в себе також аспекти соціалізації, рольового навчання, взаємодії з іншими людьми. Інший не менш важливий аспект адаптації пов'язаний із входженням індивіда у групу, засвоєнням норм та системи відносин [1].

Вперше термін «адаптація» у науковій літературі був використаний у XVIII столітті лікарем Г. Аубертом, який досліджував явища чутливості людського організму та її зміни у відповідності до змін навколишнього середовища, коли зміна подразника трансформує біологічний процес.

Поняття адаптації також досліджував Ж. Піаже, який розглядав адаптацію як безперервний процес, який забезпечує модифікацію поведінки людини та її пристосування до властивостей оточуючого середовища з одного боку, а з іншого – зміну самого середовища та його компонентів [2, с. 85].

Соціальна адаптація є одним з механізмів соціалізації як універсального процесу входження особи в систему соціальних відносин. Соціалізація в

широкому визначенні виступає процесом здобуття людиною соціального досвіду та входження нею у систему соціальних відносин.

Соціальна адаптація є інтегративним процесом, який забезпечує формування самосвідомості, здатності до критичного мислення, співвіднесення своєї поведінки з очікуваннями інших людей, вміння формувати продуктивні зв'язки та соціальні стосунки. Метою соціальної адаптації є збереження балансу між внутрішнім «Я» та вимогами зовнішнього середовища, налагодження діалогу. Велике значення у соціальній адаптації має суб'єктивна, особистісна складова, яка проявляється у стратегіях взаємодії з соціальним середовищем, врахуванням об'єктивних аспектів дійсності, їх інтенсивності.

Адаптивна діяльність проявляється в усіх сферах соціальної взаємодії, є пов'язаною з діяльністю особистості та перетворенням соціального світу. Соціальний суб'єкт має широкі можливості для здійснення соціальної адаптації у відповідності до поставленої мети.

Н. Алєндарь визначає такі суттєві чинники соціальної адаптації:

- 1) соціальний інтелект як здатність об'єктивно оцінювати соціальну дійсність та у відповідності до цього вибудовувати систему відносин;
- 2) ідентичність як усвідомлення своєї тотожності, приналежності до певних соціальних груп;
- 3) самоефективність як здатність отримувати результат у відповідності до поставленої мети та давати оцінку власній діяльності;
- 4) самоактуалізація як реалізація особистісних прагнень, розкриття особистості та її реалізація у зовнішньому середовищі [2, с. 89].

Вивчення адаптації в її соціальному, а не біологічному аспекті, побудоване не декількох позиціях, які підкреслюють відмінність саме соціальної складової:

- 1) соціальна адаптація передбачає взаємозв'язок «людина» – «група» та систему відносин всередині неї, які утворюють соціальне середовище, в якому протікають процеси внутрішньо-групової динаміки (статусний та рольовий розподіл, система взаємодії, лідерство, конформізм та ін.);

2) соціальна адаптація є динамічним та взаємспрямованим процесом, якому притаманні постійні зміни, адже людина та соціальна група взаємно впливають один на одного [3, с. 415].

Отже, соціальна адаптація виступає процесом взаємодії соціального суб'єкта та середовища, під час якого відбувається налагодження взаємодії між суб'єктом та соціальними групами, побудова на взаємних очікуваннях учасників процесу.

Наступним поняттям, яке потребує уточнення в межах нашої роботи, є поняття «військовослужбовець». Статус та положення військовослужбовців визначаються законодавчими актами, серед яких Конституція України, Закон України: «Про військовий обов'язок та військову службу», Закон України «Про Національну гвардію України», Закон України «Про оборону України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також постановами Верховної Ради України, указами Президента України та іншими нормативними актами.

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» розрізняє поняття військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів. Резервісти визначаються як особи які проходять службу у резерві ЗСУ та військових формуваннях та призначені для комплектування у мирний час та в особливий період; військовозобов'язані – це особи, що перебувають у запасі та також залучаються до ЗСУ та інших підрозділів, але для виконання робіт щодо забезпечення оборони держави; військовослужбовці – особи, які проходять військову службу. Військовослужбовцями згідно чинного законодавства України можуть виступати також іноземні громадяни та особи без громадянства, які проходять службу у ЗСУ, Національній гвардії України та Державній спеціальній службі транспорту [4].

Також у законі зазначено, що жінки виконують військовий обов'язок на рівних умовах із чоловіками (за виключеннями випадків, передбачених законодавством: це питання, які стосуються охорони дитинства та материнства).

Слід зазначити, що збільшення кількості жінок у ЗСУ постійно зростає з 2014 року, і хоча і супроводжується значною кількістю суспільних дискусій щодо доцільності їх залучення, однак військова служба в Україні втрачає своє гендерне маркування і прагнення до захисту країни та виконання військового обов'язку перестає розглядатись суспільством виключно як чоловіча справа (станом на початок 2024 року у ЗСУ перебуває більш, ніж 60 тис. жінок)

Законодавство виділяє декілька груп в залежності від видів військової служби, на якій перебуває особа:

- 1) строкова військова служба;
- 2) військова служба під час особливого періоду або оголошеної мобілізації;
- 3) військова служба за контрактом;
- 4) навчання у вищих військових навчальних закладах, а також установах, які містять у своєму складі відповідні факультети, кафедри або відділення.

Встановлено критерії, за якими особи може отримати статус військовослужбовця: наявність громадянства України; вік від вісімнадцяти років; обов'язкова наявність та проходження допризовної підготовки (за цим пунктом інститути громадянського суспільства слідкують особливо пильно в країні з моменту оголошення воєнного стану та початку повномасштабного вторгнення); вступ до військових підрозділів у визначений спосіб (за призовом, добровільно або за контрактом); складає присягу на вірність народу України. Статус військовослужбовця не може отримати особи, яка має не зняту судимість за скоєний раніше злочин.

Статус військовослужбовців має особливий характер, визначається переліком нормативно-правових актів та регулює їх права та обов'язки, зокрема здатність нести повну юридичну відповідальність за скоєні правопорушення. Права поділяються на загальні (які розповсюджуються на всіх військовослужбовців); посадові (визначаються специфікою проходження військової служби); спеціальні (пов'язані з виконанням особливих завдань, пов'язаних з несенням служби).

Чинний Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» містить положення щодо соціальних гарантій як самих військовослужбовців, так і членів їх родин, оскільки військова служба пов'язана із ризиком для життя та здоров'я і є правом та обов'язком, які виконуються на користь держави, то у разі настання певних випадків держава забезпечує перелік заходів підтримки, які допомагають родині та військовослужбовцям вести належний спосіб життя, отримувати підтримку та допомогу [5].

Серед державних гарантій зазначені:

- право на грошове, матеріальне та інші види забезпечення;
- право на соціальну та професійну адаптацію;
- право на соціально-психологічну допомогу та охорону здоров'я;
- право на лікування та пенсійне забезпечення;
- право на відшкодування заподіяної шкоди.

Соціальна адаптація військовослужбовців згідно офіційного визначення – це фахова допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формування соціальних навичок; допомога в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової зайнятості та проведення дозвілля.

Як видно з нормативного визначення, існує перелік ситуацій, пов'язаних з соціальною адаптацією військовослужбовців, спричиненою прямо або опосередковано їх діяльністю:

1) складна життєва ситуація, яка визначається як проблема (може носити родинний, економічний, комунікаційний або інший характер), яку людина не має змоги подолати самостійно та яка здатна спричинити соціальну дезадаптацію і вихід з продуктивних соціальних практик. Слід зазначити, що терміни «складна життєва ситуація» використовується не тільки по відношенню до військовослужбовців: даний стан є таким, у який може потрапити будь-яка людина. У військовослужбовців дана ситуація пов'язана часто з родинними

проблемами, спричиненими тривалою відсутністю, пов'язаною з несенням служби; зміною стилю комунікації (який є відмінним у мирному житті та у військових структурах); розвитком пост-травматичного стресового розладу та ін.;

2) інформування щодо можливостей соціального захисту пов'язано як правило з наданням пільг, на які має право військовослужбовець (медична допомога, лікування, реабілітація, комунальні та ін. пільги);

3) подолання проблем, пов'язаних з трудовою зайнятістю часто пов'язане з тим, що особи, призвані у зв'язку з мобілізацією при поверненні у мирне життя можуть не мати можливості повернутись до колишньої професії (наприклад, якщо відбулось погіршення стану здоров'я) та змушені або шукати нове місце роботи, або проходити перепідготовку. Зокрема, в Україні наразі реалізується декілька соціальних проєктів, пов'язаних з фаховою перепідготовкою військовослужбовців та членів їх родин [6].

Соціальна адаптація на загальних підставах здійснюється також центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у відповідності до Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації», а її кінцевою метою є пристосування (за можливості – усунення) обмежень та підтримка незалежності та соціальної активності особи, якій вона надається [7].

Наступне визначення, яке є важливим для нашої роботи – «воєнний стан», який визначається як особливий правовий режим, що вводиться у країні або на окремих територіях у випадку збройної агресії, загрози, небезпеки державного суверенітету України. Рішення щодо оголошення воєнного стану приймається Президентом України за поданням Рада національної безпеки і оборони України та має бути схваленим Верховною Радою України [8].

Введення воєнного стану передбачає зміни в системі діяльності влади на час його оголошення, зокрема:

1) на територіях, де оголошений воєнний стан, утворюються військові адміністрації;

- 2) посилення охорони об'єктів, які належать до критичної інфраструктури;
- 3) запровадження комендантської години (заборона на перебування у певний період доби на вулицях та у громадських місцях без спеціальних посвідчень);
- 4) встановлювати обмеження на пересування транспортних засобів;
- 5) забороняти проведення масових заходів, які можуть нести потенційну небезпеку життю та здоров'ю їх учасників;
- 6) встановлювати спеціальний режим у сфері реалізації лікарських засобів та ін. [9].

Особливістю дії воєнного стану в Україні є те, що влада відмовилась від заборони на обмеження та регулювання змісту повідомлень засобів масової інформації та комунікації, залишивши його відкритим (за виключенням інформації, яка містить воєнну та державну таємницю), що є достатньо нетиповим для такого типу ситуацій у світовій практиці.

Отже, ключовими поняттями для нашої роботи є «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан»:

– соціальна адаптація виступає процесом взаємодії соціального суб'єкта та середовища, під час якого відбувається налагодження взаємодії між суб'єктом та соціальними групами, побудова на взаємних очікуваннях учасників процесу;

– військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;

– соціальна адаптація військовослужбовців – це фахова допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формування соціальних навичок; допомога в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової зайнятості та проведення дозвілля;

– воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться у країні або на окремих територіях у випадку збройної агресії, загрози, небезпеки державного суверенітету України.

1.2. Ретроспективний аналіз дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Соціологічний аспект дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану тісно пов'язаний з соціологічним осмисленням феноменів війни, насилля, примусу та класичними соціологічними теоріями. Хоча, як зазначають фахівців, саме цей напрям стає актуальним лише в певні часи суспільного розвитку, пов'язаного з соціальними кризами, революціями та війнами.

Тези щодо війни, насилля та боротьби можна знайти у працях соціологів кінця XIX-початку XX століття, зокрема представників расово-антропологічної школи та школи соціального дарвінізму. Передумовою цього виступив факт поширення теорії еволюції Ч. Дарвіна, яку науковці соціо-гуманітарних дисциплін тлумачили досить широко, накладаючи її на взаємодію людських спільнот у притаманний їм спосіб – через протиріччя та конфлікти.

Л. Гумплович у праці «Соціологія і політика» зазначає, що соціальні групи постійно знаходяться у стані боротьби, та намагаються підкорити одна одну, що призводить до появи феномену амальгамації – процесу взаємопроникнення різних груп, що тривалий час співіснують поруч. Але взаємодію цих груп він розглядав в межах своєї концепції, стверджуючи, що народ та соціальні групи не можуть досягти гармонійності у відносинах, оскільки завжди поділяються на переможців та переможених, тобто конфлікт, зокрема військовий, є природною характеристикою людських спільнот [10].

У. Беджгот у творі «Фізика і політика» та Г. Самнер («Народні звичаї») наголошували на тому, що боротьба за існування універсальним законом, притаманним суспільству, а феномен етноцентризму, коли кожна група вважає власний спосіб життя досконалішим у порівнянні з іншими групами, призводить до появи конфліктів, які розв'язуються у різний спосіб, часто – у насильницький [11].

Положення щодо тематики війни можна зустріти в концепції Г. Спенсера, зокрема у його класифікації типів суспільств, які він поділяв на суспільство військове та суспільство промислове. Військове суспільство за Г. Спенсером підкорює внутрішню суспільну організацію цілям боротьби за існування та зовнішній агресії, спрямованій на ворога. Характерними ознаками військового суспільства він вбачав: домінування колективних цілей над індивідуальними; наявність розвиненої системи примусу; ієрархічну структуру управління суспільство; домінування військових у його структурі; принцип наслідування влади; заохочення патріотизму та готовності до самопожертви.

На нашу думку слід зауважити, що Г. Спенсер не вбачав військове суспільство як ідеальний тип відносин і характеризував його як історичний період, який передував суспільству нового типу, яку він розглядав як опозицію військовій структурі. У військовому суспільстві людина втрачає найвищу цінність – свою свободу, але в декотрих ситуаціях за Г. Спенсером війна може виконувати позитивну соціальну функцію, стимулюючи розвиток армії та соціальних інститутів [12].

М. Вебер у праці «Політика як професія та покликання» розглядав феномен інституційного насильства та зазначав, що держава володіє монополією на так зване легітимне насильство, яке реалізує через інститути армії та поліції. Цей засіб ведення політики є притаманним виключно державі та дозволяє їй домінувати серед інших форм соціальної взаємодії. Організації та інші інститути позбавлені цієї функції та у разі потреби змушені звертатись до держави у пошуках її захисту та справедливості [13].

Також держава, монополізуючи цю функцію, реалізує принцип рівності, тому що вона об'єднала її у своїх інститутах та врегулювала, у той час як в історичному вимірі різні індивідуальні суб'єкти також мали це право, але користувались їм виключно на власний розсуд, задля задоволення індивідуальних потреб та бажань. За допомогою цього права держава захищає свої території та підтверджує владу.

Е. Дюркгейм розглядав питання примусу та окремо – питання самогубства серед військових («Самогубство»), зазначивши, що чим більшою є соціальна система, тим стійкішою – її організаційна структура та відповідна система примусів: «Коли я дію як брат, чоловік чи громадянин, коли виконую укладені мною зобов'язання, я виконую обов'язки, встановлені поза мною та моїми діями правом і звичаями. Навіть коли вони згодні з моїми власними почуттями і коли я визнаю в душі їхню реальність, остання залишається все-таки об'єктивною, оскільки я не сам створив їх...» [14].

В русі своєї концепції Е. Дюркгейм визнає примус об'єктивно існуючим феноменом, який за допомогою різних прийомів змушує людей діяти поза їх власною волею та бажаннями, підкорюючись його силі. Одночасно з цим він наголошує на функціях примусу, серед яких: організуюча, селективна та солідаризуюча, які покликані укріплювати соціальні зв'язки та впорядковувати їх, приводячи у відповідність до норм соціальної системи.

У праці «Самогубство» Е. Дюркгейм, аналізуючи альтруїстичний тип суїциду зазначав, що «схильність військових до самогубства значно інтенсивніше, ніж в осіб цивільного населення того ж віку» [14]. Він пояснює підвищену статистику самогубств тим, що людина в армії позбавляється звичного життя та має підкорюватись новій системі відносин, в основі якої знаходяться жорсткий розпорядок, ієрархія, неможливість розпоряджатись власним життям, постійний зовнішній тиск та загроза смерті.

Також свою роль в цьому відіграє певна жертвність як внутрішня готовність людини пожертвувати своїм життям заради вищих суспільних цінностей як прояв так званого «військового духу» та «духу військової самовідданості й самозречення», які покладають на людину певні моральні обов'язки.

На нашу думку слід зауважити, що подальші дослідження в цій галузі, проведені протягом ХХ та початку ХХІ століття свідчать про те, що причинами самогубств серед військових є систематична дезадаптація, яка може бути подолана або профілактично, або в процесі надання фахової допомоги, і

руйнування системи соціальних відносин має не тільки індивідуальний характер по відношенню до конкретної людини, а ще й груповий, адже це відбивається на членах родин, рідних та близьких військовослужбовців.

Наступна концепція пов'язана з іменем П. Сорокіна та його працями, серед яких стаття «Війна та мілітаризація суспільства» та фундаментальне дослідження «Соціальна і культурна динаміка». У статті П. Сорокін намагається проаналізувати зміни, які відбуваються із суспільством під час війни та приходять до таких висновків:

1) під час війни суспільство має не жити, а виживати, і цій меті підкорюється вся система соціальної взаємодії, тому відбувається централізація та зростання рівня згуртованості спільноти навколо влади, що часто супроводжується формуванням та вкоріненням у подальшому авторитарних режимів;

2) війна сприяє особистісним змінам, які трансформують кожну людину та систему її цінностей, адже війна та стан захисту потребують не поваги до людського життя, а захисту власного; порушення чужих прав; супроводжуються руйнацією та негативними емоціями (злість, агресія тощо);

3) війна знищує потенціал населення, що відбивається не тільки на демографічній ситуації, але й на збідненні потенціалу суспільства, призупиненні як суспільного, так і технологічного розвитку, особливо враховуючи той факт, що гине працездатна частина населення [15, с. 208].

У праці «Соціальна і культура динаміка» П. Сорокін проаналізував 967 війн, які мали місце протягом історії людства та 1629 військових конфліктів. За результатами дослідження перехід до мирного співіснування він вбачає в переоцінці сучасних культурних цінностей; виробленні єдиної, загальнолюдської системи цінностей та моральних норм; чіткого дотримання прав суверенітету серед держав з метою попередження військових конфліктів.

На нашу думку слід зауважити, що тези П. Сорокіна є актуальними і по відношенню до ситуації в Україні, щодо якої ведуться зараз численні дискусії, особливо з позиції післявоєнного розвитку та відновлення: адже ядро військових,

як і у будь-якій армії світу, складають працездатні чоловіки, а загалом країну з початку повномасштабного вторгнення покинуло декілька мільйонів молодих жінок з дітьми. І враховуючи тривалий характер війни, то шанси на повернення цієї категорії в Україну на жаль, постійно зменшуються.

С. Хантінгтон у творі «Солдат і держава: теорія та політика військово-цивільних відносин» досліджував фахову групу військових, зокрема офіцерів, які обрали свою професію за покликанням. Він зміг виділити три ключові ознаки, властиві даній спільноті: компетентність як наявність фахових знань, здобутих в процесі освіти; відповідальність як готовність до сумлінного виконання власних обов'язків, навіть якщо це супроводжується порушенням загальних практик та цінностей (руйнування техніки, знищення ворога тощо); корпоративність як процес усвідомлення себе частиною певної спільноти.

З позиції С. Хантінгтона, основною функцією військових є так зване управління насильством, яке проявляється в організації спеціальних тренувань; плануванням та вдосконаленням фахової діяльності; орієнтацією їх роботи (як проводиться на полі бою). В процесі здійснення військової діяльності відбувається формування особливого стилю мислення, типу згуртованості, опанування нових цінностей (в армії як у соціальному інституті перше місце посідають не індивідуальні, а колективні цінності; спонтанність та свобода замінюється на ієрархію; власна воля – на слухняність та субординацію) [12].

На нашу думку, слухним є зауваження С. Хантінгтона щодо недоцільності конвертування капіталу військовому у капітал політичний, адже стиль життя та цінності військової спільноти опозиційні стилю життя та цінностям мирного населення, а їх змішання призведе до руйнації обох систем. Ефективна взаємодія саме і полягає в тому, що політична влада взаємодіє та покладається на кадрових військових, але ці дві гілки влади не мають бути змішані.

Е. Гідденс вбачає у війні один з основних феноменів сучасного суспільства та виділяє два способи її ведення: це війна індустріальна та війна в інформаційну епоху (другий тип, на його думку, розпочався з війною у Перській затоці). Другий тип війни є побудованим на інформації та інформаційних кампаніях, які

дають змогу висвітлити власну позицію, здобути прихильників та соціальну підтримку, яка може бути конвертована в підтримку реальну.

Складовими інформаційної війни за Е. Гідденсом є: розширення сфери впливу; використання сучасних електронних та комп'ютерних систем; ведення інформаційних кампаній, які формують образ «своїх» та «чужих», ставлення та поведінку по відношенню до супротивника; можливість прийняття гнучких рішень та високий ступінь їх адаптивності [1].

Ця позиція є актуальною і для ситуації в Україні, адже ведення прозорої інформаційної політики та відмова від регулювання змісту інформаційного простору та ведення цензури сприяла поширенню інформації щодо воєнних злочинів; консолідації суспільства; можливості вести відкритий діалог між різними групами; довірі міжнародних партнерів та здобутті підтримки як на рівні керівників інших держав, так і на рівні їх громадян.

Стосовно соціологічного аспекту дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану, то збільшення наукових робіт відбулось з 2013 і було спричинено Революцією гідності та подіями, які відбулись після її початку. Оскільки соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин є складним процесом, на перебіг якого впливає багато факторів, то у роботах часто є присутнім не тільки соціологічний аспект, але і соціальний, і культурний, і політичний тощо.

Серед сучасних соціологів, які займаються даною проблематикою на нашу думку слід відмітити наступних:

1) І. Кононов виділяє аспекти конвенціональності та неконвенціональності у сучасних війнах та зазначає, що у війнах останніх декількох поколінь переважає мережеві та гібридні форми ведення війни. Провідну суперечку на його думку дозволяє виявити теорія модерну та світ-системного аналізу, які викривають цивілізаційне протиріччя сучасних війн як боротьбу двох світів за право панування та домінування;

2) І. Рущенко розглядає територію України як площину міжцивілізаційного розламу, яка відділяє світ європейських цінностей від світу

цінностей східних, а геополітичне положення України якраз сприяє тому, що вона знаходиться на межі цього культурного зіткнення, що і перетворює її впродовж всієї історії та осередок постійної боротьби, зокрема і за власне існування;

3) С. Хобта у своїх працях аналізує конфлікт на Донбасі та характеризує його як «заморожений» та «відкладений», який ще матиме наслідки для країни в цілому (окрім тих, що фіксуються на даний час). Однією з глибинних причин цього конфлікту на думку авторки є протиріччя між центром та периферією та змагання за владу та можливість здійснення контролю, розпорядження ресурсами та отримання вигод;

4) О. Буряк та М. Гіневський у власному дослідженні «Соціальна адаптація армії України до нових умов існування» проаналізували специфіку соціальної адаптації військовослужбовців ЗСУ до умов мирного життя після звільнення. Автори виділили у складі опитаних декілька відмінних груп: політично активні, які мають свою ідеологію та інтереси, зокрема і у політичному житті; група, орієнтована на слідування традиційним цінностям (сумлінне виконання своїх обов'язків, слідування моральним нормам та традиціям, віруванням) [12].

Отже, дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану розглядається в класичних західних та вітчизняних соціологічних концепціях у контексті питань війни, миру, примусу та пошуку шляхів мирного співіснування. Значний внесок у розробку даної тематики був зроблений Г. Спенсером, Е. Дюкргеймом, М. Вебером, П. Сорокіним, С. Хантінгтоном, Е. Гідденсом, І. Кононовим, І. Рущенко, С. Хобтою, О. Буряком та М. Гіневським.

1.3. Методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Визначення методологічних підходів до дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану дозволяє окреслити його засади та теорії, які будуть використані при його проведенні.

Виділення методологічних підходів базується на поняттях наукового пізнання, методу та методології. Наукове пізнання є сферою діяльності людини, орієнтованою на отримання нових знань, їх розширення та поглиблення. Методи (з грець. – шлях пізнання) в цьому процесі виступає як спосіб організації та дослідження дійсності на практичному та теоретичному рівнях, що зумовлений закономірностями розвитку об'єкту пізнання. Тобто метод наукового дослідження має відповідати об'єкту та його специфіці, адже застосування некоректного методологічного апарату не матиме бажаного наслідку – отримання нового знання.

Методологія (від лат. – шлях, знання) розглядається як вчення про методи пізнання дійсності. Методологія як більш високий рівень систематизації наукового знання виконує, на думку науковців, такі ключові функції:

- 1) отримання нового знання та формування понять, законів, концепцій та теорій;
- 2) організація та керування процесом застосування нових знань у практично перетворюючій діяльності, адже саме по собі знання, якщо воно не використовується у реальності, не здобуває своєї цінності.

В основі наукових досліджень знаходяться принципи, які виступають ключовими орієнтуючими позиціями, що встановлюють орієнтири та у певних випадках – моральні засади його проведення. Серед принципів, які будуть використані у даній роботі, слід зазначити принципи об'єктивності, історизму, причинності, системності, проблемності, науковості [16].

Принцип об'єктивності передбачає опору на факти дійсності, які можна ідентифікувати та зафіксувати за допомогою наукового інструментарію. По відношенню до теми роботи принцип об'єктивності реалізується через те, що явище соціальної дезадаптації фіксується об'єктивно та супроводжується цілою низкою проблем, які мають зовнішній прояв.

Принцип історизму полягає у дослідженні історичного коріння проблематики та виявлення тенденцій, закономірностей та законів. Принцип історизму побудований на асинхронному та синхронному підходах. Синхронний

передбачає вивчення та зіставлення двох або більшої кількості об'єктів в один відрізок часу (наприклад, проблема адаптації військовослужбовців в Україні та на території країни-агресора протягом російсько-української війни); асинхронія передбачає вивчення одного і того ж самого об'єкту в різний період його розвитку (наприклад, система соціальної адаптації військовослужбовців в Україні у 2013 та у 2023 роках).

Принцип причинності коріниться в припущенні щодо наявності зв'язків детермінації між подіями та явищами дійсності. Причинність обумовлює логічний та послідовний хід подій, а її викриття – можливість виявлення стійких закономірностей та важелів впливу на процеси. Так, причинність у дослідженні соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин полягає в тому, що надання цієї послуги зменшує кількість самогубств, розлучень у родинах, конфліктів у публічних місцях з використанням зброї та насильства, злочинів та інших соціально негативних явищ, пов'язаних з поверненням військових до умов мирного життя.

Принцип системності полягає у розгляді досліджуваного процесу як системи, елементи якої утворюють при взаємодії нову якість. Так, принцип системності по відношенню до теми роботи полягає в тому, що соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин пов'язана не тільки зі процесом надання самої послуги, а також рівнем державного фінансування, наявністю фахівців належного профілю та рівня підготовки, толерантним ставленням членів суспільства до військовослужбовців.

Принцип проблемності полягає у дослідженні стану невідповідності реальності бажаному образу. Свідченням соціальної проблеми є об'єктивні факти, які фіксують державна служба статистики України, соціальні служби, неурядові організації та інші установи, діяльність яких пов'язана зі статистичною інформацією: це високий рівень безробіття серед колишніх військовослужбовців, зростання асоціальної поведінки, зростання кількості розлучень у сім'ях та інші прояви, пов'язані з цим станом.

Принцип науковості полягає у використанні апробованого наукового інструментарію, застосування якого дозволяє отримати об'єктивні знання щодо об'єкта вивчення. Принцип науковості при написанні роботи буде дотримано завдяки методологічним підходам та методи прикладного дослідження у III розділі роботи.

В основу роботи також будуть покладені історичний, системний, інституційний та ціннісний підходи.

Історичний підхід пов'язаний з розглядом розвитку об'єкта у певному періоді часу. В його основі лежить принцип пізнання, який включає вивчення сучасного стану, проведення реконструкції минулого та передбачення на його основі майбутнього. О. Конт обґрунтовував використання порівняльно-історичної методології та виділяв три типи історичного порівняння:

- власне історичне дослідження;
- історія розвитку декількох суспільств;
- історія розвитку одного й того самого суспільства в різні періоди його розвитку [17].

Системний підхід базується на понятті системи та роботах Л. фон Берталанфі, О. Богданова, Ю. Сурміна, М. Туленкова. Основними поняттями, використовуваними у підході, є елемент, функція, процес та емерджентність.

1) елемент розглядається як неподільна складова, що пов'язана з іншими частинами системи та виконує покладені на неї функції. У якості елемента системи по відношенню до нашої теми можна розглядати особа, яка отримує допомогу з соціальною адаптацією або окрему установу чи соціальну дію, що виконую таку функцію;

2) функція визначається як роль, яку виконує той чи інший елемент соціальної системи. Функція пов'язана з перетвореннями, які наступають в ході здійснення соціальної дії. Функції соціальної адаптації можуть бути різноманітними – інформаційна, підтримуюча, коригуюча, терапевтична, метою

яких є повернення якості життя особи на належний рівень та здатності самостійно та продуктивно вирішувати завдання;

3) процес тлумачиться як послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. Соціальна адаптація виступає процесом, який протікає у часі та просторі. Даний процес є різним за тривалістю та отриманими наслідками. Але функціями системи соціальної адаптації є налагодження процесу на національному рівні для того, щоб здійснювати керування та раціональне передбачення, своєчасне розв'язувати соціальні проблеми;

4) емерджентність проявляється через наявність в будь-якій системі особливих властивостей, не властивих її підсистемам, а також сумі елементів; неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів. Емерджентність соціальної адаптації полягає в появі нової якості життя, яка характеризується самостійністю, відповідальністю, здатністю до планування та реалізації власного життєвого сценарію, що є неможливим в умовах соціальної дезадаптації [18].

Також системний підхід оперує поняттями закритої та відкритої систем, які відрізняються ступенем взаємодії з оточуючим середовищем. Система соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин є відкритою, адже вона пов'язана зі соціальною, культурною, політичною, економічною підсистемами суспільства та не функціонує ізольовано.

Інституційний підхід базується на положенні, в межах якого суспільство розглядається як комплекс інститутів. Інтереси суспільства розглядаються як первинні. Напрямок з'являється на межі XIX-XX століття та пов'язаний передусім з вченням Г. Спенсера про соціальні інститути, які він розглядає як інструмент соціального прогресу та розвитку.

Соціальні інститути у Г. Спенсера слугують соціальним потребам; прогрес суспільства відбувається через прогрес інститутів; стабільність інституту є більш бажаною, ніж соціальна зміна. Соціальний інститут збільшує шанси суспільства на виживання та допомагає розв'язувати суспільні проблеми [10, с. 80].

Дж. Коммонс у праці «Інституційна економіка» розглядав соціальні інститути крізь призму економічного життя суспільства та взаємодію трьох секторів: корпорацій, профспілок та політичних партій. В основу своєї теорії він поклав поняття угоди та сформував засади взаємодії соціальних інститутів: конфлікт інтересів, який завжди є присутнім у взаємодії двох та більшої кількості сторін; усвідомлення взаємозалежності та взаємопов'язаності; можливість укладання угоди, де роль арбітра на себе бере держава, яка може змусити обидві сторони примиритись.

Д. Норт розглядає соціальний інститут як сукупність «правил гри» в суспільстві, які організують взаємодію між людьми та структурують обмін у всіх його сферах. Інститут є системою деперсоніфікованих відносин та розглядається не як юридична організація, а як регулятор суспільних відносин в цілому [19].

Класичні положення інституційної теорії були сформовані у 60-70х рр. ХХ століття та включали наступні позиції:

- 1) соціальні інститути призначені для реалізації соціального контролю;
- 2) соціальні інститути є мінливими та залежать від історичних особливостей розвитку суспільства;
- 3) соціальні інститути є взаємопов'язаними;
- 4) соціальні інститути відображають потреби суспільства та зразки групової поведінки;
- 5) інституціоналізм володіє здатністю змінити вектор розвитку суспільства в цілому.

По відношенню до досліджуваної тематики зазначені позиції проявляються у такому: соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин організується соціальними інститутами та контролюється з їх боку, причому як інститутами держави, так і інститутами громадянського суспільства; потреба у відповідних соціальних інститутах виникає лише у випадку, коли у суспільстві є наявним військовий конфлікт та одночасно з цим – усвідомлення того, що повернення до мирного життя не є спонтанним та природним процесом, а вимагає додаткових зусиль та допомоги; соціальні інститути взаємодіють один

з одним, є взаємопов'язаними та відповідно, зміни в одному інституті завжди відбиваються на процесах в інших соціальних інститутах.

Ціннісний підхід пов'язаний з визначенням моральної складової та її оцінкою у сфері суспільних відносин. Вперше визначення поняттю «цінність» надав Ф. Знанецький, який визначив її як данність, яка володіє доступним для членів соціальної групи емпіричним змістом, по відношенню до якого вона може виступати об'єктом діяльності. Цінністю у нього є тільки те, що є значущим, навіть якщо воно не реалізується у безпосередній діяльності. Саме відсутність врахування ціннісного аспекту, на його думку, призводить до «гальмування» суспільних змін.

Функції цінностей у суспільному житті проявляються у:

- 1) конституюванні сенсу життя та формуванні духовного стрижню;
- 2) орієнтації на можливість вибору із багатьох зразків поведінки, формуванні ідеалу, який слугує «провідником» діяльності;
- 3) як нормативна орієнтація на суспільні вимоги.

Віддзеркаленням соціальних цінностей у Ф. Знанецького виступає соціальна установка – процес індивідуальної свідомості, яка визначає реальну або можливу діяльність індивіда в соціальному світі. Соціальна установка відображає соціальну цінність в особистісному аспекті, слугує суб'єктивною орієнтацією на певні цінності, яка детермінують певні зразки поведінки [20].

Процес формування соціальних установок досліджував Г. Олпорт, який виділив ціннісні орієнтації людини, які складають її стрижень: теоретичний тип, економічний, естетичний, соціальний, політичний та релігійний. На думку автора, «чисті» типи майже не зустрічаються у реальних людей, вони як правило суміщають в своїй свідомості елементи декількох типів орієнтацій.

Ціннісний підхід відображає рівень розвитку суспільства та його піклування про своїх членів. По відношенню до соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин він проявляється у високому ступені оцінки важливості якості життя, підтримки, допомоги, піклування, які мають здійснюватись як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях [21].

Отже, ключовими поняттями для нашої роботи є «соціальна адаптація», «військовослужбовець» та «воєнний стан»:

– соціальна адаптація виступає процесом взаємодії соціального суб'єкта та середовища, під час якого відбувається налагодження взаємодії між суб'єктом та соціальними групами, побудова на взаємних очікуваннях учасників процесу;

– військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;

– соціальна адаптація військовослужбовців – це фахова допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формування соціальних навичок; допомога в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової зайнятості та проведення дозвілля;

– воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться у країні або на окремих територіях у випадку збройної агресії, загрози, небезпеки державного суверенітету України.

Дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану розглядається в класичних західних та вітчизняних соціологічних концепціях у контексті питань війни, миру, примусу та пошуку шляхів мирного співіснування. Значний внесок у розробку даної тематики був зроблений Г. Спенсером, Е. Дюкргеймом, М. Вебером, П. Сорокіним, С. Хантінгтоном, Е. Гідденсом, І. Кононовим, І. Рущенко, С. Хобтою, О. Буряком та М. Гіневським.

В роботі будуть використані принципи об'єктивності, історизму, причинності, системності, проблемності, науковості, а також історичний, системний, інституційний та ціннісний підходи.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Сутність та зміст соціальної адаптації

Актуальною проблемою для українського суспільства з 2013 року є проблема соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин. Це пов'язано з розгортанням Операції Об'єднаних сил у 2013 році та з початком повномасштабного вторгнення в Україну військ російської федерації у лютому 2024 року. У відповідності до цього зростає кількість осіб, які мають досвід ведення контактних боїв, перебування на лінії зіткнення, безпосереднього спостереження за подіями, пов'язаними зі війною (смерті, травмування, руйнація, страждання, біль тощо).

Травмуючий досвід та стан перебування в ієрархізованій структурі, якою є армія, призводять до того, що людина під час виконання обов'язків у якості військовослужбовця перебуває у досить специфічній соціальній підсистемі, норми та правила якої не співвідносяться із мирним життям. Специфікою даного процесу є те, що особистість у достатньо стислий період має пройти як мінімум два взаємовиключних етапи соціальної адаптації: адаптації до військового життя та потім – знову до мирного. Це обумовлено тим, що в країні проводиться додаткова мобілізація у зв'язку з воєнним станом та до лав Збройних сил потрапляють дорослі люди, які у мирному житті навряд чи колись би до них потрапили або обрали військову сферу у якості своєї професії.

Перший етап – соціальна адаптація до умов військового життя на думку В. Сапіги має такі складові:

- 1) інформаційна – надання відомостей щодо специфіки проходження служби, умов, законодавчої бази, системи відносин та нормативної регуляції.

Високий рівень поінформованості суттєво знижує рівень напруги та сприяє пришвидченню процесу адаптації;

2) морально-психологічна – усвідомлення не тільки загроз, які несе у собі військова служба, але й можливостей та механізмів опору та протидії, орієнтованих на збереження здоров'я та життя;

3) військово-патріотична – ціннісна складова, яка включає у себе усвідомлення необхідності та значущості захисту, піклування, відстоювання власної позиції, особливо в умовах зовнішньої загрози [22].

С. Семенов, О. Громико та С. Фалько зазначають, що проблематика соціальної адаптації військовослужбовців часто обумовлена самою системою несення військової служби в Україні, навіть у мирний час. Серед проблем, які потребують розв'язання, вони виділяють:

– необхідність проявлення покори та суворої дисципліни, які суперечать повсякденним практикам мирного життя та обмежують звичну свободу прийняття рішень та діяльності для особистості;

– вкрай обмежена можливість самостійного прийняття рішень та модель спілкування «підлеглий-керівник», які при поверненні до мирного життя часто переносяться на родинні стосунки;

– обмежена можливість організації власного харчування та дозвілля;

– місце служби як правило є віддаленим від місця проживання (що, яка зазначають автори, є своєрідною специфікою України, але не властиве світовій практиці в цілому);

– неможливість обрання кола спілкування та сумісне перебування на обмеженій території великої кількості незнайомих та малознайомих осіб [23, с. 53-54].

Для подолання цієї ситуації автори пропонують сформувати програму, яка дозволить співвіднести реальне втілення прав і свобод у мирному та у військовому житті і максимально їх наблизити один до одного (за умов завершення війни) для того, щоб гуманістична складова була присутньою у всіх соціальних інститутах та практиках.

Фізичне повернення до мирного життя не завжди збігається з поверненням соціальним та психологічним. Серед проблем, які потребують вирішення, фахівці виділяють: порушення соціальної взаємодії; втрата інтересу до суспільного життя; дихотомічне бачення дійсності («правильно-неправильно», «чорне-біле»), зниження загальної активності, прагнення до ізоляції; почуття відсторонення; нерозуміння з боку інших членів суспільства.

Як зазначає С. Мартиненко, особливо яскраво це проявляється у ситуації інвалідизації, коли дезадаптація від повернення до мирного життя накладається на незворотні наслідки фізичної травми, які потребують вирішення низки нових питань: усвідомлення та прийняття власного нового стану; прийняття підтримки від близьких; організація побуту та простору у відповідності до нових потреб; наявність негативних стереотипів щодо консультацій з боку фахівців соціальної сфери [24, с. 57-59].

Соціальна адаптація не може бути розглянута ізоляційно як окреме явище, адже вона нерозривно пов'язана з соціальною дезадаптацією, тому дослідження даного явища має проводитись із врахуванням діалектичної єдності та взаємопов'язаності адаптаційних та дезадаптаційних процесів.

Уповільнюють соціальну адаптацію при поверненні до мирного життя також проблеми, які не були розв'язані у попередній час або пов'язані з отриманням державних гарантій по відношенню до військовослужбовців та членів їх родин. Це як правило питання отримання статусу учасника/ці бойових дій; матеріальних виплат та винагород; оформлення інвалідності та проходження медичної комісії; працевлаштування за освітою; негативне ставлення з боку незнайомих осіб, яке може носити невмотивований та образливий характер.

Соціальна дезадаптація пов'язана з соціальною напругою як станом невідповідності у потребах, та реальному стані задоволення потреб людини. При чому тут простежується динаміка у відповідності до теорії А. Маслоу – базовими є потреби у задоволенні аспектів життя, пов'язаних із виживання, а лише потім додаються інші рівні, пов'язані з повагою, самореалізацією та самоактуалізацією.

Для визначення технологій соціальної адаптації слід також зазначити стратегії уникнення від допомоги та проблем, які часто використовують військовослужбовці при поверненні до мирного життя і їх визначає Г. Іцкович:

1) уникнення. Може проявлятися як стосовно членів родини та близького оточення, так і колег й інших людей. Але з часом дистанціювання від соціального середовища збільшується та вимагає додаткових зусиль для відновлення соціальних навичок та контактів. Також тривале уникнення соціального середовища призводить до поглиблення стереотипів інших негативних аспектів сприйняття публічного життя.

Замість цього для посилення соціальної адаптації фахівці разять розвивати практики соціальної підтримки та спілкуватись з людьми, до яких є відчуття довіри або спілкування викликає емоції. Також в якості групи підтримки можуть бути використані колеги та однодумці, волонтери та інші особи, дотичні до військової служби або такі, які глибоко розуміють її специфіку [25];

2) відчуття постійної напруги та стресу. Пов'язано з суб'єктивним переживанням тривоги та відчуття небезпеки навіть у випадку, коли вони вже минули і особа знаходиться у цілком безпечному середовищі.

Задля подолання даного стану використовуються практики, пов'язані з фізичною активністю, переосмисленням дійсності, виконанням різних видів діяльності, не пов'язаних з війною [26, с. 117-125];

3) уникнення згадувань щодо травмуючого досвіду. Часто в якості джерел напруги виступає близьке оточення або незнайомі люди, які додатковими питаннями щодо пережитих емоцій, подій, несвідомо збільшують рівень травматизації.

Практиками, пов'язаними зі збільшенням рівня соціальної адаптації у даному випадку є домовленість щодо того, на які теми людина готова розмовляти, а чого просить уникати. Також наразі в Україні є програми та відкриті заняття, які проводяться громадськими організаціями та орієнтовані на навчання безпечному та екологічному спілкуванню з людьми, які мають травмуючий досвід [27];

4) агресивна поведінка (з елементами жорстокості) проявляється як реакція на приховане роздратування та невдоволення. Елементами агресії може бути як вербальна атака (словесні образи, використання принизливої та обсцінної лексики), так і фізична агресія (стусани, ляпаси, побиття та ін.). В деяких випадках насилля може мати економічний або сексуальний характер [25].

Слід зазначити, що систематичні прояви агресивної поведінки часто є свідченням проблем, які вимагають допомоги профільних фахівців та медикаментозної або когнітивно-поведінкової терапії і є проблемою, які не здатні розв'язати самостійно члени родини. На жаль, звернення до фахівців може затягуватись з причин табування тематики агресії та насилля та присутнім у суспільній свідомості стереотипним уявленням про те, що жертва насилля сама винна та щодо засудження звернення до відповідних фахівців внаслідок високого рівня стигматизації даної тематики;

5) небезпечна поведінка, яка може бути спрямована на себе або включати інших людей. Небезпечна поведінка проявляється у схильності до видів діяльності, які пов'язані з підвищеним ризиком завдання школи (захоплення екстремальними видами спорту, відвідування небезпечних місць, шкідливі звички, розлади харчової поведінки та інше). Залучення інших людей включає ситуації, коли людина стає ініціатором конфлікту в публічному просторі або свідомо провокує оточуючих.

Згідно результатів досліджень, близько 80% осіб, які мають подібні прояви, спонтанно повертаються до нормального життя та цей період розглядається лише як тимчасова дезадаптація, яка без додаткових зовнішніх зусиль завершується поверненням до «норми». Інші випадки, особливо якщо вони тривають достатньо довгий період часу та супроводжуються реальною шкодою здоров'ю та самопочуттю людини, потребують звернення до фахівців;

б) надмірне захоплення роботою. Стратегія ескапізму, пов'язана з трудоголізмом, є достатньо поширеною та одночасно відноситься до категорії соціально схвалюваних девіацій [25]. На нашу думку слід зауважити, що прагнення до професійної самореалізації та підвищення рівня життя і

благополуччя само по собі не є девіантним, а риси соціального відхилення проявляються у ситуації, коли надмірне захоплення роботою виключає з життя особистості всі інші сфери: особисте життя, спілкування з близькими та рідними, хобі, подорожі, якісне дозвілля.

Вихід з даної стратегії уникнення пов'язаний з переосмисленням власної системи цінностей та розширенням кола соціальних практик, до яких залучена особистість. Це може відбуватись як спонтанно, бути наслідком внутрішньої інтелектуальної роботи або результатом звернення за допомогою [25].

Зокрема на соціальну адаптацію військовослужбовців та членів їх родин орієнтований проєкт Україна-Норвегія, який включає наступні напрямки роботи;

1) правова адаптація та підвищення почуття захищеності, обізнаність щодо власних прав та обов'язків в умовах розбудови громадянського суспільства;

2) сприяння працевлаштуванню з метою поліпшення умов та якості життя військовослужбовців та членів їх родин;

3) розвиток співпраці з навчальними закладами з метою отримання освіти або проходження перепідготовки;

4) створення власного (сімейного бізнесу) із врахуванням умови високого безробіття в країні задля реалізації підприємницького потенціалу військовослужбовців та формування додаткового джерела надходження податків у бюджет;

5) психологічна реабілітація з метою підвищення рівня мотивації до активної соціальної адаптації та включення в активне суспільне життя [29].

Отже, соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин діалектично пов'язана з поняттям соціальної дезадаптації. Проявом соціальної дезадаптації є використання негативних стратегій взаємодії із соціальним середовищем, серед яких цілеспрямоване уникнення спілкування з іншими людьми; уникнення будь-яких згадок щодо військового досвіду та пережитих подій; агресивна поведінка (спрямована на себе або на інших людей); надмірне захоплення роботою.

Соціальна адаптація може здійснюватись на декількох рівнях: мікро- мезо та макро. Мікрорівень пов'язаний із комфортним та екологічним спілкуванням з близьким оточенням, їх підтримкою та розумінням; мезорівень представлений діяльністю окремих організацій та установ, які надають послуги з соціальної адаптації; макрорівень пов'язаний з державною регуляцією даного процесу: розробкою та впровадженням стратегій, концепцій, програм підтримки та соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин.

2.2. Специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин

Згідно статистичних даних, станом на 2023 рік в Україні налічується близько 500 000 військовослужбовців, з яких майже половина – це діючий військовий склад, тобто особи, які мають досвід участі у бойових діях, і ще 250 000 знаходяться у резерві, а з урахуванням тривалого процесу мобілізації дана кількість постійно збільшується. Ще до початку повномасштабного вторгнення у Україні налічувалось 423 076 учасників та ветеранів АТО/ООС, і це без врахування членів їх родин.

За даними Міністерства у справах ветеранів, статус учасників бойових дій отримали вже близько 800 000 тисяч осіб, а число членів їх родин сягає більше 1 млн осіб. За декотрими прогнозами, загальна чисельність осіб даних категорій може сягати через декілька 4-5 мільйонів осіб, що дозволяє фахівцям говорити про утворення нової великої соціальної групи населення [30].

Проведення соціальної адаптації базується як на практичній потребі, так і на теоретичному підґрунті, яке виконує світоглядну та орієнтуючу функції. Практична потреба у соціальній адаптації, на думку Х. Перлман, обумовлена зміною рівня благополуччя людини, яке може провокувати дисгармонію її як із самою собою, так і з оточенням. Як правило, проблеми стосуються таких аспектів:

- нестача життєвої енергії, необхідної для боротьби за виживання та збереження власної цілісності;

- нестача або відсутність соціальної підтримки;
- несаможиттєвість та інфантилізм особистості;
- втрата надії на зміну ситуації на краще.

Теоретичним підґрунтям проведення соціальної адаптації є гуманістичний та системний підходи. Гуманістичний підхід пов'язаний з іменем К. Роджерса та його теорії, в межах якої він наголошував на важливості ціннісного ставлення для осіб, особливо тих, які потребують допомоги. Особа, яка звертається по допомогу, визначається ним як суб'єкт, який перебуває в стані постійної тривоги через невідповідність між бажанням бути собою й страхом бути самим собою. Особа, яка тривалий час перебуває в такому стані, не може повноцінно функціонувати та проявляти себе як особистість. Ставлення до такої людини має базуватись на емпатії, позитивному ставленні до людини, цінностях допомоги, підтримки та служіння. Напрям системно-інституційного підходу наголошує на тому, що деякі проблеми є результатом не діяльності/бездіяльності самої людини, але й обумовлені зовнішніми впливами, тому можуть бути розв'язані лише за допомогою інституційних факторів (держави, установ, організацій тощо) [31].

Серед факторів, які підвищують потребу в соціальній адаптації, виступає не тільки несення військової служби, але й додаткові чинники, серед яких:

- 1) безпосередньо участь у бойових діях;
- 2) перебування у полоні, зазнавання знущань, катувань;
- 3) статус свідка травмуючих подій за відсутності можливості надання допомоги;
- 4) нещасні випадки, ДТП, інституційне насилля.

Підвищує рівень соціальної дезадаптації також наявність в історії життя людини наявність у минулому проблем, пов'язаних з втратою близької людини, зміною місця роботи; відсутність соціальної підтримки у складних ситуаціях; досвід вживання психоактивних речовин, алкоголю, наявність адикцій; жорстоке поводження у дитячому віці; отримання тілесних ушкоджень.

Соціальна дезадаптація також може проявлятися через погіршення в інших сферах життя людини та супроводжуватися депресією, тривожними розладами, хронічним болем за відсутності об'єктивних причин медичного характеру, втратою контролю, схильністю до жебракування [32].

В соціальній адаптації військовослужбовців центральну роль відіграють сім'ї та особи, які відносяться до первинних соціальних груп. В залежності від ступеня соціальної дезадаптації підтримка може бути потрібна не тільки самій особі, але й членам її родини. Тому перед наданням допомоги рекомендується діагностика всіх залучених осіб з метою виявлення ступеня допомоги та кола осіб, які її потребують.

Також одним із завдань є інформування родини та близького оточення щодо специфіки ситуації, з якої стикнулася конкретна особа; надання інформації щодо того, у який спосіб вони можуть допомогти та чому це є важливим; ситуаціях, коли необхідне термінове звернення до фахівця. Провідним напрямком роботи є потреба до відновлення позитивних стосунків з соціальним оточенням, відновлення регулярності контактів, включення до соціальної взаємодії.

Серед профілактичних заходів, які використовуються для попередження виникнення стану дезадаптації, зазначають:

- підвищення особистісної стійкості до стресу;
- забезпечення сталості та передбачуваності звичного способу життя, яке веде людина;
- активна підтримка з боку первинних груп;
- робота з членами родини, дітьми, батьками, орієнтована на вироблення навичок щодо управління поведінкою та емоціями, вміння їх розпізнавати, діагностувати та корегувати;
- моніторинг стану та підтримки з метою запобігання проявам насильства та агресії [33].

Відновлення відчуття безперервності та сталості життя при роботі з військовослужбовцями та членами їх родин проявляється через :

1) поновлення почуття контролю та передбачуваності за допомогою інформації, стимулу до її пошуку, звернення уваги на фактах та критичній перевірці повідомлень;

2) подолання почуття безпорадності, відновлення звичного рівня соціальної активності – відновлення всіх соціальних ролей, які тимчасово не виконувались через присутність на військовій службі (роль чоловіка/жінки, батька/матері, брата/сестри, друга/подруги) або обрати роль, виконання якої відповідає наявному рівню соціального ресурсу;

3) відновлення соціальних структур, структури підтримки від спільноти, повернення відчуття соціальної безпеки, приналежності. Це може проявлятися через розмови з іншими людьми, розширення сфери контактів, кола спілкування;

4) нормалізація емоцій та формування усвідомлення того стану, що переживання та стан людини є нормальною реакцією на нетипову ситуацію.

Заходи з соціальної адаптації є не тільки дією, а соціальною взаємодією. Заходи з соціальної адаптації передбачають активність самої людини та членів її родини, це не індивідуальний, а груповий процес. Метою є подолання деструкцій, деформацій, відхилень та проблем, з якими людина не здатна впоратись самотійно. Але заходи з допомоги можуть викликати певний опір з боку людини, який проявляється у небажанні приймати допомогу; побоювань щодо втрати ресурсів або особистої позиції; відсутність впевненості у позитивних змінах; цілеспрямоване створення перешкод.

Соціально адаптаційні практики включають:

- впровадження системи змін (поведінкових, світоглядних, соціальних);
- формування потреби у змінах;
- зростання рівня самостійності особи та її соціальних компетенцій [7].

Соціальна адаптація в країні наразі проводиться широким колом як державних організацій, так і волонтерських, громадських, із залученням приватних осіб. Ядро їх складають особи, які самі мають досвід участі у бойових діях, або особи, члени родин або друзі яких його мають або є жертвами.

Виникнення таких груп супроводжується їх інституціоналізацією на рівні держави, що проявляється у прийнятті нормативно-правових актів, наданні гарантій та пільг, що супроводжується поширенням інформації щодо даної проблеми, а також зміни громадської думки та ставлення щодо представників таких груп.

До проблем, пов'язаних з соціальною адаптацією, також відносяться питання, які можуть накладатись на роботу з цими групами:

- 1) соціальна адаптація та підтримка внутрішньо переміщених осіб, надання їм життя, допомоги, засобів першої необхідності;
- 2) соціальна реабілітація жінок (категорії жінок-військових, жертв насильства, постраждалих від військових дій);
- 3) соціальна адаптація та реабілітація неповнолітніх, які стали свідками бойових дій, смертей або зазнали насильства [34].

Особиста травматизація проявляється як нездатність ведення активного життя у мирних умовах, здійснення повсякденних дій, намаганні розв'язати конфліктні ситуації за допомогою агресивних чи насильницьких стратегій, неадекватного сприйняття конструктивної критики, спробами використання зброї проти мирного населення, спробами здійснення суїциду. Колективна травма, особливо родинна, може проявлятися у почутті невдоволення існуючими відносинами; погіршенням стосунків; підриві почуття довіри один до одного; поляризації та відчуженні; зростанні рівня конфліктності; нездатності обирати конструктивні стратегії та практики розв'язання конфліктів.

Окремо на нашу думку слід виділити діяльність засобів масової інформації, які висвітлюють події та наголосити на необхідності дотримання ними правил фахової етики: уникнення розповсюдження неперевіреної інформації; дотримання принципів об'єктивності та чесності; етичне ставлення та прагнення не нанесення шкоди. Важливим на даному етапі в країні є трансляція позитивного досвіду повернення до мирного життя, популяризація піклування про себе, поширення інформації щодо центрів надання допомоги.

Практики надання допомоги фахівці розділяють на декілька великих груп:

1) самоосвіта та самодопомога. Полягає в активній та самостійній діяльності осіб щодо вивчення публікацій про власний стан, залучення до програм, проєктів, процесів самопізнання та самоконтролю. Усвідомлення того факту, що даний стан для людини з певним досвідом є нормальним та певним чином типовим, призводить до його розуміння як тимчасової проблеми, яку можна розв'язати та подолати її негативні наслідки. Високий рівень обізнаності дозволяє такій людині виступати референтною особою або рольовою моделлю для людей, які опинились в такій самій ситуації, але з певних причин відмовляються від звернення по фахову допомогу;

2) формування цілісного відношення до власного стану здоров'я та стилю життя. Передбачає опанування навичок піклування про себе, відмови від шкідливих звичок, подолання адикцій, залученням до духовних практик з метою збільшення та укріплення внутрішнього ресурсу, що значно пришвидчує процес повернення до повноцінного мирного життя;

3) соціальна підтримка та інтеграція. Дослідження досвіду роботи з військовослужбовцями та їх родинами показує, що у власній діяльності вони орієнтуються окрім практик повернення до реального життя також формуванням образу позитивного майбутнього, його плануванням. Інституціями, які забезпечують позитивні зміни, у даному випадку виступають громадські організації, групи самодопомоги, де увага зосереджується на груповій взаємодії, подоланні невпевненості та побоювань;

4) класична терапія як допомога осіб з вищою фаховою освітою, яка орієнтована на лікування більш важких випадків: фобій, застосуванні медичних препаратів, рольових ігор та ін. Слід зазначити, що допомогу у таких випадках згідно діючих рекомендацій МОЗ та світових практик можуть надавати особи, які мають базову освіту у сфері психічного здоров'я та здобули додаткову спеціалізовану освіту і компетенції, які підтверджуються проходженням акредитованих фахових програм, як українських, так і міжнародних, є дійсними членами фахових організацій та асоціацій [33].

Індикаторами звернення до фахової допомоги є небажання та нездатність до довгострокового планування власного життя; перебування у стані внутрішнього постійного конфлікту; внутрішнє відчуття власної безпорадності; нав'язливі спогади щодо пережитого досвіду; часткове усвідомлення анормальності даної ситуації; зниження зацікавленості у видах діяльності, які раніше викликали захоплення.

Отже, специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин полягає в тому, що родина є цілісною системою та наявність травмуючого досвіду у будь-якого з її членів завжди відбивається на інших. Перед початком програми соціальної адаптації бажаною процедурою є діагностика всіх членів родини з метою виявлення реальної кількості осіб, які потребують допомоги. Метою соціальної адаптації є повернення до повноцінного життя, інтеграція людини у спільноту, її самореалізація та самоактуалізація.

2.3. Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Практики соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану в Україні пов'язані з діючим законодавством, практиками громадянського суспільства, впровадженням досвіду інших країн, системи соціальної адаптації та реабілітації яких розглядаються як успішні в світовій практиці (США, Канада, Велика Британія та ін.).

Соціальна адаптація орієнтована перш за все на співпрацю з родиною, а не тільки військовослужбовцем; створення комфортних умов та збереження приватності та конфіденційності; розвиток мереж підтримки; співпрацю. Заходи з соціальної адаптації включають професійну реабілітацію, коучинг, підтримку та будь-яке інше навчання, яке потрібно для повернення до роботи та повернення у мирне життя. Ключовим принципом є керована підтримка, яка надається сторонніми особами для вирішення складних для особи питань [36].

Зміст соціальної адаптації згідно діючого законодавства включає перелік позицій:

- допомога в аналізі особистої життєвої ситуації, визначення кола ключових проблем та пошук шляхів їх вирішення;
- залучення самої особистості до активної участі у впорядкуванні та налагодженні життя, адже відсутність соціальної включеності та особистої відповідальності у середньо- та довгостроковій перспективах значно знижують рівень соціальної адаптації;
- представлення актуальної інформації щодо аспектів соціального захисту, можливості участі у програмах, заходах, отриманні державних гарантій, на які має право претендувати людина;
- представництво інтересів особи у випадках, коли вона не може самотійно це зробити або не має осіб, які можуть офіційно представляти її інтереси;
- надання психологічної допомоги (шляхом звернення до відповідних фахівців);
- корекція стану та поведінки у повсякденному житті (у разі коли людина відчуває складнощі або неспроможність впоратись з цим аспектом самотійно);
- розвиток соціальних навичок та здатності вирішувати соціальні проблеми ефективно і самотійно. Мова не йдеться про втрату навичок при перебуванні в армії, а про те, що стиль спілкування та вирішення проблем є принципово різним, та змішування цих практик і систем не є ефективним;
- участь в організаціях груп самопомоги, які є ефективним інструментом підтримки, адже складаються з кола рівних: осіб, які мають подібний досвід і слова та дії яких користуються більшим рівнем довіри;
- допомога у зміцненні сімейних та суспільних зв'язків;
- участь у громадських заходах, які розширюють коло контактів та формують почуття включеності до життя;
- сприяння працевлаштуванню, консультації щодо отримання освіти;
- сприяння ресоціалізації;
- забезпечення транспортом;

– сприяння отриманню інших видів соціальних послуг в залежності від проблем конкретної особи [7].

Аналіз зв'язків між показниками соціальної підтримки та показниками психічного та фізичного благополуччя показує, що усі змінні соціального зв'язку були статистично пов'язані з результатами психічного здоров'я. Зокрема, у військовослужбовців, які перебували в групі високої соціальної підтримки, була менша депресія протягом життя, менша ймовірність суїцидальних думок протягом життя та нижчі показники користування психіатричними послугами.

Частина даних, отриманих в результаті досліджень, зосереджена на двох показниках соціальних зв'язків: соціальній підтримці та підтримці у пошуку допомоги після розгортання соціальної дезадаптації. Ці два результати послідовно пов'язані з показниками здоров'я та використання соціальних послуг і вони відображають аспекти моделі стресового процесу.

Модель із соціальною підтримкою як залежною змінною показує, що сімейний стан, самооцінка, психологічна стійкість, звернення за допомогою після розгортання соціальної дезадаптації та сільське розташування значною мірою пов'язані з цією змінною. Як виявлено, одружені респонденти приблизно в 3,5 рази частіше повідомляють про високий рівень соціальної підтримки порівняно з неодруженими колегами.

З іншого боку, низька самооцінка та низька психологічна стійкість знижують ймовірність високої соціальної підтримки. Звернення за допомогою також пов'язане з вищим рівнем соціальної підтримки. Респонденти, які живуть у сільській місцевості, мають приблизно в 2 рази більше шансів отримати високу соціальну підтримку, порівняно з тими, хто живе у передмісті/міській місцевості.

Пошук допомоги показує дещо інший набір змінних, які передбачають цей результат. Наприклад, одруження і життя в сільській місцевості пов'язані з меншою поведінкою, спрямованою на пошук допомоги, тоді як досвід бойових дій і повідомлення про високу соціальну підтримку пов'язані з більшим зверненням за допомогою. Інші змінні, такі як рівень освіти та негаразди в дитинстві, не пов'язані з поведінкою, спрямованою на пошук допомоги.

Звернення за допомогою пов'язане певними наслідками (ПТСР, депресія, використання служб психічного здоров'я, суїцидальні думки), тоді як соціальна підтримка пов'язана лише з депресією. Однак звернення за допомогою пов'язане з гіршими результатами психічного здоров'я та більшим використанням послуг. Соціальна підтримка, з іншого боку, пов'язана з кращими результатами психічного здоров'я (тобто меншим рівнем депресії) [37].

Одруження, наявність таких психологічних ресурсів, як самооцінка та психологічна стійкість, а також проживання в сільській місцевості підвищують шанси військовослужбовців отримати сильну соціальну підтримку, тоді як військовослужбовці, які шукають підтримки від інших, щоб впоратися з проблемами, мають меншу ймовірність бути одруженими, частіше відчувати стрес, пов'язаний з кількома бойовими турами, повідомляти про високу соціальну підтримку та частіше проживати в міських/приміських районах.

Соціальні зв'язки та ресурси соціальної підтримки є найбільш корисними для захисту благополуччя, коли людина переживає багато стресових подій. Військовослужбовці з багатьма соціальними зв'язками (тобто з високою соціальною підтримкою та соціальним капіталом), як правило, мають кращий добробут і менше користуються послугами порівняно з тими, хто був більш соціально ізольованим. Тобто ці соціальні зв'язки можуть захистити військовослужбовця від життєвих подій, пов'язаних із бойовими діями, негараздів у дитинстві та останніх стресових подій.

Проте ті військовослужбовці, які активно зверталися за допомогою до інших, частіше мали проблеми з психічним здоров'ям і часто користувалися послугами. Цей висновок свідчить про те, що військовослужбовці бойових дій, які страждають від травм, пов'язаних із військовою службою, можуть отримувати значну допомогу від своєї неофіційної мережі опіки та отримувати користь від цих зв'язків.

Сьогодні військовослужбовці мають різноманітні варіанти медичної допомоги. Крім того, все більше обговорюється необхідність змінити спосіб надання медичної допомоги цій групі. Проблеми надання послуг включають

стигматизацію звернення за допомогою та можливість не знайти кваліфікованих лікарів.

За результатами міжнародних досліджень менш, ніж третина учасників відчуває високий рівень соціальної підтримки, більшість із них повідомляють про низький або середній рівень соціальної підтримки. Чоловіки мають вищу соціальну підтримку, ніж жінки. Вік значною мірою пов'язаний із вищою соціальною підтримкою, яку мали молодші учасники (до тридцяти років), ніж старші учасники (від сорокових років), які мали низьку або середню соціальну підтримку [38].

Серед виявлених закономірностей значущими можна вважати такі:

1) 25% військовослужбовців вважають, що перехід до мирного життя є тривалим та досить складним;

2) 10% зазначають, що після переходу до цивільного життя вони відчують складнощі з організаційними питаннями, впорядкуванням повсякденних справ, виконанням звичних обов'язків;

3) майже 80% зазначають, що вони в той чи іншій мірі отримували пільги від держави, державних установ, приймали участь в спеціально організованих програмах реабілітації та адаптації;

4) основними проблемами як правило є отримання вищої освіти, кредиту на придбання житла, пенсії, пошук роботи;

5) у порівнянні з іншим людьми військовослужбовці схильні себе оцінювати як більш дисциплінованих, патріотичних, лояльних.

А. Мурашенко зазначає, що умовно шлях соціальної адаптації можна поділити на три етапи: робота з родинами, розв'язання соціальних та юридичних питань, соціалізація.

Робота з родинами включає дружин, матерів, партнерів/партнером, інколи – дорослих дітей. Робота пов'язана з усвідомленням того факту, що участь у військових діях змінює особистість людини та її поведінку, що впливає на відносини всередині родини не вимагає додаткових зусиль щодо налагодження відносин.

Вирішення соціальних та юридичних питань пов'язане з отриманням виплат, оформленням втрачених документів, отриманням довідок, проходженням медичних комісій. Часто ці заходи супроводжуються додатковим стресом та частина військовослужбовців може добровільно відмовлятися від проходження даних процедур.

Мова йдеться про залучення до життя в громаді у широкому сенсі, адже перехід до мирного життя часто супроводжується тимчасовим безробіттям, яке знищує рівень самооцінки та розвиток почуття безпорадності. Цей етап часто також супроводжується розірванням дружніх зв'язків, різкою зміною кола спілкування, що суттєво впливає на людину.

Гарні результати показує залучення до цих етапів самих військових, які добре розуміються на проблемах та станах самих людей, їх переживаннях та очікуваннях. Соціальна адаптація також включає залучення соціального супроводу, який може забезпечуватись різними структурами держави та громадянським суспільством також [39; 40].

Отже, соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин діалектично пов'язана з поняттям соціальної дезадаптації. Проявом соціальної дезадаптації є використання негативних стратегій взаємодії із соціальним середовищем, серед яких цілеспрямоване уникнення спілкування з іншими людьми; уникнення будь-яких згадок щодо військового досвіду та пережитих подій; агресивна поведінка (спрямована на себе або на інших людей); надмірне захоплення роботою.

Соціальна адаптація може здійснюватись на декількох рівнях: мікро- мезо та макро. Мікрорівень пов'язаний із комфортним та екологічним спілкуванням з близьким оточенням, їх підтримкою та розумінням; мезорівень представлений діяльністю окремих організацій та установ, які надають послуги з соціальної адаптації; макрорівень пов'язаний з державною регуляцією даного процесу: розробкою та впровадженням стратегій, концепцій, програм підтримки та соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин.

Специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин полягає в тому, що родина є цілісною системою та наявність травмуючого досвіду у будь-якого з її членів завжди відбивається на інших. Перед початком програми соціальної адаптації бажаною процедурою є діагностика всіх членів родини з метою виявлення реальної кількості осіб, які потребують допомоги. Метою соціальної адаптації є повернення до повноцінного життя, інтеграція людини у спільноту, її самореалізація та самоактуалізація.

Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану пов'язана з трьома базовими етапами: роботою з родиною; допомогою у вирішенні юридичних та соціальних питань; допомогою у соціалізації (у широкому сенсі). Соціальна адаптація та її успішність корелюють з наявністю фахової освіти (отриманої до вступу до армії), віком, статтю, наявністю родини, рівнем самооцінки, місцем проживання, готовністю до прийняття допомоги.

РОЗДІЛ 3.

ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ РОДИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Опитування як метод дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Одним з найбільш затребуваних методів дослідження є опитування, яке передбачає отримання соціальної інформації безпосередньо від респондента за допомогою формалізованого інструменту – анкети [41]. Класичне соціологічне інтерв'ю face-to-face в останні роки стикається все з більшою кількістю викликів – це передусім карантинні обмеження, пов'язані з епідемією COVID, що призвело до популяризації в Україні телефонних інтерв'ю та онлайн-опитувань. Поширенню останнього виду сприяло оголошення воєнного стану, а також пов'язані з цим міграційні рухи населення, постійне почуття небезпеки, що суттєво ускладнює, а в деяких областях України унеможливорює проведення класичних опитувань.

Традиційними підходами до заповнення анкет є особисті, телефонні інтерв'ю та поштові опитування. Однак зі зростанням доступу до Інтернету в усьому світі, наприклад, проникнення Інтернету в країни, що розвиваються, та зменшення цін на технологічні пристрої (планшетні комп'ютери, апаратне забезпечення, програмне забезпечення) нові техніки збору даних набувають популярності.

Змістовно онлайн-опитування зберігають елементи класичного інструментарію дослідження, єдине що збір інформації не передбачає участі інтерв'юєра. Найбільшу кількість методологічних дискусій викликає питання побудови вибірки, однак при дотриманні зваженого підходу можна за допомогою цього інструмента змодельовати як репрезентативну, так і

нерепрезентативну вибірку, що цілком залежить від цілей дослідження та якості команди, яка його проводить.

Так, незважаючи на велику кількість зауважень, AAPOR розробила рекомендації щодо проведення опитувань в мережі Інтернет та у соціальних медіа, зробивши особливий наголос на необхідності зваженого підходу до формування вибірки, збереження репрезентативності та коректності екстраполяції отриманих результатів.

Окрім особливої ситуації в Україні, онлайн-опитування як метод збору соціологічної інформації отримує все більшу популярність, яка пов'язана з меншими фінансовими та організаційними витратами на його проведення. Серед переваг також зазначають простоту організації та швидкість її збору, яка дозволяє проводити польовий етап у лічені дні, а інколи навіть і години. Дискусивним залишається питання щодо того, що участь у такому форматі приваблює як правило або прихильників, або супротивників певної тематики, формуючи відому помилку у формуванні учасників, як тенденційність, яка може призводити до певного викривлення результатів. Однак дані щодо можливості цієї помилки є суперечливими за результатами порівняльних досліджень, які включали проведення одночасно одним інструментарієм двох досліджень – класичного face-to-face та онлайн-опитування [42].

Збір даних за допомогою онлайн-опитування має потенціал для ефективного збору великих обсягів даних (тобто з меншою кількістю помилок через відсутність передачі письмових даних на комп'ютер), та економного підходу (оскільки потребує низьких зусиль людських ресурсів під час збору даних або керування ними) протягом відносно коротких часових проміжків.

Серед сфер, в яких зараз затребувані онлайн-опитування, зазначають:

- 1) збір інформації від клієнтів (оцінка рівня їх задоволеності, рівня обслуговування, частоти звернень тощо). За допомогою додатків зворотний зв'язок може (а часто і надається) в режимі реального часу, що дозволяє швидко виявляти проблеми та приймати рішення щодо їх усунення;

2) збір інформації від співробітників: оцінка рівня залученості до виконання трудових обов'язків, задоволеності, активності.

В таких випадках можуть бути реалізовані різні методи ймовірнісної вибірки, такі як кластерна вибірка, проста випадкова вибірка, стратифікована вибірка та систематична вибірка, а також методи неймовірнісної вибірки, такі як вибірка у вигляді сніжної кулі, доступна вибірка, стихійна вибірка та квотна вибірка [43].

Серед переваг, які надає використання онлайн-панелей, зазначають:

1. Простота збору даних – респондент може долучитись до опитування у будь-який зручний для себе час і має можливість подумати над певними питаннями, які вимагають вдумливого ставлення, в той час як у класичному опитуванні завжди присутні обмеження, пов'язані з нестачею часу або не досить комфортними зовнішніми умовами.

2. Мінімізація фінансових витрат – з бюджету опитування виключаються пункти, пов'язані з друком анкет, оплатою роботи інтерв'юерів, пересилкою заповненої документації тощо.

3. Автоматизація введення та обробки даних. Використання електронного інструментарію дозволяє сформувати готовий масив даних, який заповнюється синхронно з появою анкет на сервері. До того ж, сучасні онлайн-інструменти, навіть безкоштовні, дозволяють його зберігати у декількох форматах, а також за бажанням перетворювати у формати, які доступні для читання професійними програмами статистичної обробки інформації, а також додатково представляють можливості візуалізації даних, що скорочує час, відведений на її візуальне представлення.

4. Зменшення рівня відмов. Пов'язане із самостійним та свідомим залученням респондентів до участі, в той час як класичне дослідження пов'язано з відмовами респондентів, які також мають психологічний вплив, адже, на жаль, не завжди робляться в коректній формі.

5. Гнучкість дизайну та високий рівень адаптивності. У певних ситуаціях онлайн-інструментарій дозволяє вносити корективи у питання та віяла

відповідей в процесі проведення дослідження, що суттєво розширює його можливості.

6. Можливість забезпечення належного рівня конфіденційності інформації. Цей пункт є обов'язковим і для класичних досліджень, однак можливість його дотримання в онлайн-дослідженнях є суттєвою перевагою, адже цьому питанню все частіше і більше приділяють увагу респонденти, які піклуються про свою безпеку.

7. Підхід онлайн-опитування також є корисним під час збору даних від важкодоступних груп населення. Крім того, люди з певними захворюваннями, а також маломобільні категорії населення отримують нову можливість бути реально в них представленими. Вивчення цих груп стає можливим за допомогою підходу онлайн-опитування, оскільки це може допомогти отримати доступ до цієї важкодоступної групи населення шляхом надсилання запрошень через низку засобів масової інформації та дискусійних платформ (наприклад, соціальні мережі, дискусійні форуми) [44].

Підхід онлайн-опитування забезпечує зручність кількома способами, наприклад: респондент може відповісти у зручний час; респондент може витратити стільки часу, скільки йому потрібно, щоб відповісти на запитання; респондент може пройти опитування протягом кількох сеансів.

Подібно до паперового опитування; онлайн-анкетування дозволяє використовувати різні типи запитань (наприклад, дихотомічні запитання, запитання з множинним вибором відповідей, шкали), пропускати нерелевантні запитання для підгруп у вибірці (тобто немає питань про вагітність для чоловіків) і навіть збирати відкриті запитання (якісні дані) через вільне текстове поле.

Подібним чином, конструкція онлайн-анкети також може бути побудована для покращення рівня відповідей на кожен пункт; наприклад, респонденти повинні відповісти на запитання перед переходом до наступного. Однак це може створити несприятливу ситуацію для деяких учасників дослідження, якщо вони не захочуть відповідати на делікатні запитання. На відміну від паперового

поштового опитування, за допомогою цього підходу, подальші дії можуть бути легкими через електронну пошту, що підвищує рівень відповідей [45].

Окрім позитивних моментів, онлайн-опитування мають певні недоліки, які властиві будь-якому соціологічному інструментарію.

1. Низький рівень відклику представників генеральної сукупності. Як правило, онлайн-опитування проводяться за запрошеннями. Згідно статистичних даних, рівень відклику коливається від 3% до більш високих показників. Якщо опитування стосується стигматизованої тематики або проводиться в окремій соціальній групі (наприклад, фаховій), то на 100 розісланих запрошень може припадати лише 10 заповнених анкет. В деяких випадках організації, які їх проводять, вдаються до листів-нагадувань та розсилки додаткових матеріалів, які потенційний респондент може відключити.

2. Проблеми з моделюванням вибірки. Часто вибіркова сукупність в інтернет-опитуваннях на початковому етапі носить стихійний характер, тобто завчасно неможливо передбачити, скільки представників яких груп відгукнуться за запрошення та приймуть участь. Як правило, побудова репрезентативної сукупності стає можливою за умови заповнення кількості анкет, які перевищують запланований мінімальний обсяг, що дозволяє зважити отриманий масив та внести корегування, які дозволять виправити наявні помилки.

3. Можливі технічні проблеми. Пов'язані як з роботою платформи, на якій проводиться опитування, так і з іншими аспектами, пов'язаними з роботою мережі інтернет на певних територіях, що інколи буває проблемою в Україні у зв'язку з перебоями у постачанні електрики та іншими ситуаціями, спричиненими бойовими діями, особливо на прифронтових територіях.

4. Виключення певних категорій з опитування та вплив фактору інформаційної нерівності. Онлайн-опитування виключають можливості доступу до нього людей, які не мають інтернету або належного технічного обладнання. Зазначена проблема є варіабельною та суттєво залежить від рівня інформатизації країни та можливостей доступу до всесвітньої мережі. Так, в Україні в цьому

аспекті труднодоступною категорією є особи віком 60+, серед яких лише частина є активними користувачами пристроїв.

5. Деякі методи онлайн-опитування вимагають від респондентів завантажити та запустити спеціалізовані програми, щоб відповісти на питання. Це можуть бути програми, які необхідно інсталювати та запускати на комп'ютері, і вони забезпечують найбільший контроль над досвідом учасників порівняно з іншими комп'ютерними системами проведення опитувань. Зокрема, вони можуть забезпечити точний запис часу відповідей користувача [46].

Існує велика кількість причин, чому користувачі не бажають завантажувати, встановлювати або запускати програму з відносно невідомого джерела: користувачі вагаються завантажувати програми через страх шкідливих програм, відсутність можливості їх встановлення, дискового простору та/або обмеження доступу до встановлених програм.

Природа розповсюдження та розробки додатків опитування створює додаткові рівні складності для дослідників та учасників. На жаль, локальні програми часто не можуть працювати належним чином або взагалі працювати на всіх можливих конфігураціях комп'ютера.

Для підвищення якості онлайн-досліджень практики пропонують наступні кроки:

- чітке визначення цілей дослідження та очікуваних результатів;
- підготовча робота, яка стосується попереднього опрацювання теоретичної складової та джерел отримання інформації;
- обрання технічної платформи для проведення дослідження та з'ясування її можливостей, обмежень, вимог та політик;
- пілотажне дослідження або експертна оцінка;
- аналіз попередніх результатів та прийняття рішень щодо проведення онлайн-опитування.

Отже, онлайн-опитування стає популярною та затребуваною формою отримання первинної соціологічної інформації від респондентів. Серед його переваг простота збору даних, мінімізація фінансових витрат, автоматизація

введення та обробки даних, можливість забезпечення належної конфіденційності.

В даному дослідженні буде використане онлайн-опитування з урахуванням таких аспектів: група військовослужбовців та членів їх родин окремою групою, члени яких з урахуванням їх морально-психологічного стану не завжди готові для індивідуальних бесід з іншою людиною; можливість для учасників (особливо діючих військових обрати зручний час для заповнення анкети); Запоріжжя є прифронтовим містом, тому з урахуванням факту великої кількості повітряних тривог проведення класичного опитування часто є неможливим з безпекового аспекту.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

В даній роботі використовуються результати дослідження автора, отримані в ході онлайн-опитування в вересні-листопаді 2023 року. Було опитано 100 осіб, серед яких 54 особи – військовослужбовці (діючі та колишні) та члени їх родин (батьки, дружини/чоловіки, брати/сестри) – 46 осіб. Для опитування була використана Google форма, у якій була створена анкета, доступ учасникам давався за посиланням-запрошенням. Вибірка будувалась за методом «снігової грудки» враховуючи той факт, що тематика дослідження пов'язана з питаннями, які зазвичай прийнято обговорювати зі знайомими особами, або людьми, які працюють за рекомендацією та викликають більший рівень довіри.

Респондентам пропонувались питання, які стосувались різних аспектів соціальної адаптації в умовах воєнного стану в Україні.

Серед опитаних було 38 чоловіків та 62 жінки (що обумовлено по-перше, демографічним дисбалансом, наявним у країні, по-друге – тим фактом, що жінки-респондентки виявляли більшу схильність для відповідей на питання та участі у дослідженні).

На питання приналежності до певної категорії були отримані такі відповіді:

- 35% професійні військові;
- 14% добровольці;
- 51% мобілізовані особи.

На питання про те, чим відрізняється система соціальних відносин в армії від повсякденного життя респонденти зазначили наступні пункти (питання з можливістю обрання декількох варіантів відповідей), які свідчили про акцентування уваги на армійській системі побудови соціальної взаємодії:

- 85 % субординація;
- 73% високий рівень впорядкованості діяльності;
- 61% регламентація відносин;
- 67% виключення із повсякденних практик мирного життя;
- 82% обмеження спілкування з рідними та близькими.

На питання щодо того, чи відчували складнощі при поверненні до мирного життя зазначили:

- 72% так;
- 18% ні.

Серед почуттів, які викликав перехід у цивільне життя були:

- 64% здивування;
- 52% непорозуміння;
- 67% роздратованість;
- 45% радість;
- 37% спокій.

Слід зазначити, що емоційна реакція щодо повернення до мирного життя часто супроводжується збільшеною складовою негативних емоцій. Позитивні хоча і є присутніми, але їх складова не завжди є питомою.

На відкрите питання щодо ситуацій, які викликали гостру емоційну реакцію, були надані такі відповіді:

- 84% нехтування заходами безпеки під час тривоги;
- 76% масові святкування;
- 61% публічні висловлення громадян з антиукраїнською позицією;

- 55% негативна особиста реакція деяких цивільних осіб на людей у військовій формі;
- 58% нехтування правилами ввічливості та такту, коли незнайомі люди можуть завдати питання, які стосуються особистого досвіду та переживань;
- 30% надмірне загострення уваги на візуальних відмінностях осіб з інвалідністю.

Гостра емоційна реакція на деякі події виникає у ситуаціях, які пов'язані з суперечливістю та несумісністю вимог та поведінки у цивільному житті, та у перебуванні в складі військової структури.

На питання про те, чи відчули зміни у звичному житті та близькому оточенні були отримані такі відповіді:

- 43% зменшення тривалості та якості спілкування;
- 45% неможливість брати участь у сімейних заходах та справах;
- 36% зростання рівня відчуження;
- 59% розбіжність в інтересах та цінностях;
- 72% відмінності у стилі та ритмі життя.

Відповіді респондентів свідчать про те, що тривала сепарація відбивається на ступені близькості відносин та вимагає додаткового часу та зусиль щодо її відновлення.

На питання про те, від кого відчували найбільшу соціальну підтримку:

- 75% від чоловіків/жінок;
- 73% братів, сестер та батьків;
- 26% друзів;
- 13% колег;
- 10% незнайомих людей.

Відповіді на питання щодо найбільшої соціальної підтримки свідчать про те, що родина залишається базовим соціальним інститутом, який забезпечує почуття безпеки та благополуччя для особистості.

Питання щодо проблем, з якими довелось стикнутись при оформленні документів для отримання соціальних пільг та гарантій респонденти зазначили:

- 88% довга тривалість процедур;
- 76% високий рівень бюрократизації;
- 31% зневажливе ставлення;
- 46% необхідність проходити деякі процедури повторно.

Отримані відповіді корелюють з інформацією в інтерв'ю, соціальних медіа та інших джерелах щодо проблем в сфері забезпечення надання гарантій військовослужбовцям та членам їх родин.

На питання щодо участі у програмах реабілітації:

- 72% медична реабілітація;
- 12% психологічна реабілітація;
- 16% соціальна реабілітація.

Слід зазначити, що серед опитаних членів родини лише 3 особи приймали участь у програмах підтримки та реабілітації, а значна кількість позитивних відповідей припадає саме на військовослужбовців, а не членів їх родин.

На питання щодо того, в яких ситуаціях необхідно звертатись по допомогу фахівців було зазначено:

- 21% погане фізичне самопочуття;
- 52% спроба здійснити суїцид;
- 27% невмотивовані прояви агресії.

За отриманими відповідями можна зробити висновок про те, що звернення по допомогу як інструмент покращення життя розглядається респондентами лише у випадках, які є асоційовані вже з високим або критичним рівнем допомоги. Перші прояви, які вимагають мінімальної допомоги, не ідентифікуються ними як такі, що потребують корекції та сприймаються як тимчасові прояви дезадаптації (порушення сну, режиму харчування, спогади, специфічні фізичні реакції тощо).

Питання щодо обізнаності можливостей реабілітації та установ, які її надають, респонденти зазначили:

- 38% державні установи;
- 36% громадські організації;

– 26% волонтерські організації.

Джерелами, якими користуються для отримання інформації, опитані зазначили:

- 74% соціальні медіа;
- 72% телеграм-канали;
- 65% інформація від референтних осіб;
- 32% випадково отримана інформація.

Популярним джерелом інформації залишаються соціальні мережі та телеграм-канали, хоча традиційний для України канал поширення інформації через близьких, родичів та друзів також зберігається.

На питання, чи відчуває себе особа іншою людиною та чому, були отримані відповіді:

- 92% так;
- 8% ні.

Зміни, які відчувають в собі респонденти:

- 46% збільшення цінності життя;
- 48% збільшення цінності облаштованості життя та можливості отримати необхідні блага та послуги;
- 55% зростання цінності близьких відносин;
- 35% зростання рівня дисциплінованості;
- 28% готовність відстоювати свої права.

Особистісні та ціннісні зміни розглядаються як природний наслідок участі у бойових діях або переживання травмуючого досвіду, які накладають відбиток на систему соціальних відносин як самого військовослужбовця, так і його/її близького оточення, наслідком чого є його зміна, що видно з отриманих відповідей на наступне питання.

На питання щодо впливу військової служби на соціальну сферу було зазначено, що:

- 28% зміна кола друзів;
- 25% зміна місця роботи;

– 53% поява нових знайомих.

На питання щодо бажаної соціальної підтримки з боку держави та спільноти були отримані відповіді:

– 48% можливість швидкого вирішення питань щодо державних гарантій;

– 43% підтримка з боку спільноти;

– 9% коректне ставлення з боку незнайомих осіб.

Отже, за результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1) підтвердилась основна гіпотеза стосовно пріоритетної орієнтації національної системи на військовослужбовців та частковому виключенні їх родин з кола осіб, які можуть отримати належну соціальну допомогу;

2) однією з пріоритетних проблем є важка процедура отримання належних гарантій, зазначених у діючому законодавстві України;

3) провідна роль у налагодженні соціального життя належить первинним групам підтримки;

4) звернення по допомогу відбувається лише у крайніх та критичних випадках, що значно ускладнює період реабілітації;

5) як вид допомоги в першу чергу зазначається медична, а соціальна та психологічна розглядаються як вторинні по відношенню до неї, що може бути пояснене високим рівнем стигматизації даної тематики в країні.

3.3. Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану

Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану базуються на порадах та результатах досліджень фахівців з України, Канади, Великої Британії, США. Як показав огляд наукової літератури, проблеми соціальної адаптації є спільними, а світова спільнота прагне до вироблення універсального інструментарію, який можна було б використовувати у будь-яких країнах з урахуванням того, що військові конфлікти в останні десятиліття продовжують виникати та розгортатись.

Виявлення реальних потреб військовослужбовців. Інформація щодо соціального запиту має йти безпосередньо від осіб першої лінії, які є безпосередніми постраждалими або їх близького оточення.

Труднощі, з якими стикаються військовослужбовці під час повернення до цивільного життя, пов'язані з віком, рівнем освіти та досвідом роботи – частина військовослужбовців не мають вищої освіти, втратили свою роботу або не придатні за станом здоров'я до виконання своїх обов'язків на попередній позиції. Це означає, що молоді військовослужбовці після бойових дій не мають сформованої кар'єри, до якої вони могли б повернутися. Ті, хто вступає до навчального закладу або на професійну програму, можуть бути старшими звичайних студентів і можуть мати сім'ї, яких потрібно утримувати.

Також зазначається, що часто військовослужбовці мають нереалістичні очікування щодо варіантів працевлаштування та зарплат на цивільному ринку праці. Незважаючи на високу мотивацію до наполегливої роботи та просування в корпоративній ієрархії, військовослужбовці розчаровані тим, що їм доводиться починати роботу на низькооплачуваних посадах початкового рівня, і багато хто повідомляв, що відчують, що починають повністю спочатку [47].

Військовослужбовці повідомляють про соціальні труднощі частіше, ніж про швидкість, з якою у них діагностують певні проблеми з психічним здоров'ям. Навіть без найбільш тривожних проблем зі здоров'ям, таких як черепно-мозкові травми або посттравматичний стресовий розлад, багато військовослужбовців після бойових дій стикаються з проблемами фізичного та психічного здоров'я – від захворювань опорно-рухового апарату до психічних розладів, безсоння та головного болю – які можуть перешкоджати реінтеграції з сім'єю та успіху в соціальному житті.

Універсальною проблемою є отримання офіційного визнання інвалідності, пов'язаної з бойовими діями. Спрощення процедури за досвідом інших країн світу дозволяє військовослужбовцям, які переходять до цивільного життя, отримувати допоміжні послуги – від групових до індивідуальних консультацій та освітньої підтримки – без попереднього медичного діагнозу. Це також

пояснює ймовірність того, що для повного прояву деяких симптомів, пов'язаних з бойовими діями, потрібні місяці, що свідчить про нову реакцію на потребу в послугах, які допомагають військовослужбовцям адаптуватися до цивільного життя.

Соціальна адаптація для нещодавніх військовослужбовців включає навчання навичкам навчання, стратегії покращення сну, управління фінансами, виховання дітей та послуги, які допомагають зменшити почуття соціальної ізоляції військовослужбовців, такі як заходи на свіжому повітрі, організовані рекреаційними терапевтами.

У деяких випадках ця підтримка формується через формальне програмування, наприклад, уроки виховання або заняття, які допомагають військовослужбовцям підготуватися до участі в заняттях в університеті. Такого роду програми можуть допомогти військовослужбовцям підготуватися до навчання в аудиторіях, які, ймовірно, будуть заповнені 18-22-річними студентами.

В університеті занепокоєння студентів традиційного віку може здаватися людям із досвідом бойових дій незначними, через що військовослужбовцям важко налагодити стосунки. Також гарно себе зарекомендувала система підтримки учнівства та навчання без відриву від виробництва, навчання після закінчення середньої школи допоміжне ведення справ [48].

Витрати на соціальну адаптацію та інвестиції в освіту та професійну підготовку військовослужбовців не є витратами на війну в чисто фінансовому сенсі, а представляють собою зусилля, спрямовані на подолання повсякденних труднощів, з якими стикаються військовослужбовці, які повертаються до цивільного життя.

Результати показали, що після групового втручання з навчання навичкам соціальної підтримки загальні оцінки сприйнятої соціальної підтримки зросли в групах втручання. За результатами досліджень найбільш інтервенційним заходом для військовослужбовців війни є когнітивна терапія. Вони вважали, що цінність і важливість постійного консультування та оволодіння навичками є

вагомою причиною для цього. Деякі дослідники стверджували, що військовослужбовці зазнали спадної адаптивної стратегії подолання; отже, впровадження когнітивно-поведінкових стратегій подолання може допомогти їм зміцнити сприйману соціальну підтримку.

Завдяки цим втручанням все більша увага приділяється проблемам особистих стосунків у військовослужбовців. Труднощі та складності стосунків у військовослужбовців є основними темами багатьох досліджень у цій сфері. Тому багато дослідників зосередилися на науково обґрунтованих втручаннях, які могли б покращити комунікативні навички, щоб зменшити коло агресії та тяжкість деяких симптомів. Щодо ресурсів підтримки, то підтримка сім'ї та друзів є вищою у військовослужбовців без посттравматичних стресових розладів, ніж у військовослужбовців із посттравматичним стресовим розладом, а підтримка, отримана від друзів і товаришів, з часом зменшилася в групі з діагнозом посттравматичний стресовий розлад. Групове втручання у військовослужбовців може бути ефективним, оскільки воно створює зв'язок між ними та полегшує їхнє спілкування. Таким чином, він може забезпечити групу підтримки [49].

У теорії обробки емоцій для соціальної адаптації емоційні реакції є важливими. Деякі дослідники вважали, що негативні емоційні реакції, такі як ворожість, агресія та страх, можуть погіршити складність ситуації. Ці емоції мають негативний вплив на якість і кількість доступних ресурсів соціальної підтримки. Емоційне заціпеніння, яке відображається на здатності людей переживати та виражати низку почуттів, може вплинути на прихильність до них родини та друзів. Вважається, що життєво необхідна емоційна перебудова. Останні дослідження пояснюють, що між психічним здоров'ям і передбачуваною соціальною підтримкою існує механізм взаємозв'язку.

Сімейний стрес і відсутність підтримки сім'ї під час часто пов'язані з построзгортанням суїцидальних думок, розвитком ПТСР та депресії. Рівень задоволеності особистим життям попереджає або знижує гостроту соціальної дезадаптації та інших розладів. Соціальна підтримка розглядається як

багатокомпонентний процес, який включає представників різних груп та інституцій, які об'єднані однією метою та яка включає як суб'єктивні, так і об'єктивні компоненти. Військовослужбовці з кращою соціальною підтримкою мають більш позитивні результати психічного здоров'я.

За міжособистісною теорією дезадаптивна поведінка пов'язана із порушенням почуттям приналежності (незадоволена основна людська потреба належати, що характеризується самотністю і відсутність взаємних, турботливих стосунків). Тому розвиток відчуття приналежності є необхідною складовою заходів з соціальної адаптації.

Соціальна адаптація має включати всі етапи: діагностика стану, в тому числі і членів родин; залучення близьких людей до допомоги, спільного прийняття рішень та обговорення; сумісне планування заходів безпеки (за необхідності); наявність додаткової інформації щодо стану самої особи, заохочення її до самоосвіти; надання інформації щодо ресурсів та програм підтримки.

Важливе значення мають адаптація програм соціальної підтримки та їх узгодження на різних рівнях. Так, дослідження, проведене серед військовослужбовців та членів їх родин в Данії показало, що є поділ на формальну та неформальну соціальну підтримку. Тоді як формальна соціальна підтримка є частиною таких професій, як охорона здоров'я та надання соціальних послуг, неформальна соціальна підтримка виникає з боку сім'ї, друзів і однолітків. Вивчаючи докази впливу соціальної підтримки в контексті травми, фахівці зазначають, що як формальна, так і неофіційна соціальна підтримка видається корисною, але негативний і позитивний досвід взаємодії з джерелами соціальної підтримки може визначити її результат. Крім того, соціальна підтримка має бути пристосована до потреб тих, хто її потребує, якщо вона хоче бути корисною [50].

Щодо офіційної підтримки, то члени родин канадських військовослужбовців зазначили, що офіційна підтримка з боку постачальників послуг не передбачала підтримки родини військовослужбовців: увага була

зосереджена виключно на потребах військовослужбовців, а не на потребах усієї родини та/ або потреби пари. Таким чином, партнери відчували відірвання від підтримки постачальників послуг; вони відчували, що їх не підтримують і не слухають. Крім того, з цієї точки зору партнерів військовослужбовців, досліджували досвід сім'ї та батьківства. Що стосується соціальної підтримки, учасники говорили про прогалини в підтримці сімей і дітей, висловлюючи потребу в кращому доступі до ресурсів, таких як освітня та терапевтична підтримка для дітей.

Незважаючи на значну увагу досліджень щодо передбачуваної соціальної підтримки військовослужбовців, включаючи неофіційні джерела соціальної підтримки (родина/друзі/значущі особи/підтримка підрозділу), існуючі дослідження вказують не лише на дефіцит інформації про досвід офіційної та неформальної соціальної підтримки сімей військовослужбовців, а й на брак інформації про те, що акти формальної та неформальної соціальної підтримки стають заплутаними в різноманітних зусиллях із задоволення потреб у соціальній підтримці військовослужбовців [51].

У зв'язаному контексті переходу від статусу військового до статусу члена сім'ї військовослужбовця (насамперед партнери) – неформальні джерела соціальної підтримки, які надають важливу та ефективну соціальну підтримку. Тим не менш, члени сім'ї також виявили, що соціальна підтримка (включаючи як формальну, так і неофіційну) є неадекватною або недоступною через стигматизацію, пов'язану з відсутністю розуміння проблем психічного здоров'я військовослужбовців і почуттям того, що вони тягарем для їхніх соціальних стосунків.

Щоб підтримати підхід, орієнтований на сім'ю, вчені, які займаються питаннями здоров'я та стійкості сімей військових і військовослужбовців, виступають за системну та орієнтовану на сім'ю заходи підтримки для сімей військових і військовослужбовців. Більшість втручань із підтримки сімей для сімей, розроблено в США; однак «сімейно-орієнтовані підходи ще не повністю

проникли в підходи до профілактики/втручання та лікування військових та членів їх родин.

Громадська підтримка військовослужбовців має створювати середовище єдності та поваги, громади можуть відігравати важливу роль у допомозі військовослужбовцям відчутти себе цінними та інтегрованими. Повернення до цивільного життя після служби в армії часто є складним процесом.

Громади можуть надати підтримку багатьма способами, а спільні зусилля можуть значно полегшити процес переходу для військовослужбовців. Крім того, ця підтримка може мінімізувати почуття ізоляції, проблему, з якою часто стикаються військовослужбовці. Дослідження показують, що соціальні зв'язки значно покращують психічне здоров'я, підкреслюючи критичну важливість пом'якшення соціальної ізоляції серед військовослужбовців.

Служби підтримки сімей військовослужбовців також є ключовими для успішного переходу. Спільнота, яка підтримує вас, може зробити свій внесок різними способами:

1. Проведення громадських заходів. Події в громаді дозволяють військовослужбовцям ділитися своїм досвідом і створювати зв'язки з іншими членами спільноти. Ці заходи також підвищують обізнаність про унікальні виклики, з якими стикаються військовослужбовці.

2. Наймання військовослужбовців: місцеві підприємства можуть зробити свій внесок, віддавши перевагу найму військовослужбовців. Це не тільки допомагає в економічному переході військовослужбовців, але й дає їм відчуття мети та причетності.

3. Волонтерство та пожертви: громада також може збільшити підтримку, виділяючи волонтерський час або жертвуючи місцевим організаціям і групам підтримки військовослужбовців.

4. Адвокація державної політики: члени спільноти можуть виступати за політику, яка приносить користь військовослужбовцям. Сильний голос громади може спричинити значні зміни в державній політиці щодо військовослужбовців. Дізнайтеся більше про державну політику, яка впливає на військовослужбовців.

Групи підтримки військовослужбовців відіграють важливу роль у підтримці громади. Вони пропонують військовослужбовцям безпечний простір для обміну досвідом і почуттями, сприяючи взаєморозумінню та зціленню. Групи можуть надати доступ до таких ресурсів, як ярмарки вакансій, семінари з розвитку навичок, послуги з психічного здоров'я тощо.

Громадська підтримка військовослужбовців полягає у визнанні їхніх жертв і підтримці їхнього повернення до цивільного життя. Сприяючи обізнаності, пропаганді та прямій підтримці, громади можуть переконатися, що військовослужбовців не лише цінуватимуть за їхній минулий внесок, але й нададуть можливість для їхніх майбутніх починань.

Представлення військовослужбовців у медіапросторі передбачає висвітлення проблем, з якими вони стикаються; поширення інформації щодо отримання допомоги; допомога у працевлаштуванні та кар'єрі, залучення їх до публічних професій.

Отже, в даному дослідженні буде використане онлайн-опитування з урахуванням таких аспектів: група військовослужбовців та членів їх родин окремою групою, члени яких з урахуванням їх морально-психологічного стану не завжди готові для індивідуальних бесід з іншою людиною; можливість для учасників (особливо діючих військових обрати зручний час для заповнення анкети); Запоріжжя є прифронтовим містом, тому, з урахуванням факту великої кількості повітряних тривог, проведення класичного опитування часто є неможливим з врахуванням безпекового аспекту.

За результатами проведеного дослідження було з'ясовано, що пріоритетна орієнтація національної системи на військовослужбовців та частковому виключенні їх родин з кола осіб, які можуть отримати належну соціальну допомогу; однією з пріоритетних проблем є важка процедура отримання належних гарантій, зазначених у діючому законодавстві України; провідна роль у налагодженні соціального життя належить первинним групам підтримки; звернення по допомогу відбувається лише у крайніх та критичних випадках, що

значно ускладнює період реабілітації; як вид допомоги в першу чергу зазначається медична, а соціальна та психологічна розглядаються як вторинні по відношенню до неї, що може бути пояснене високим рівнем стигматизації даної тематики в країні.

Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану включають позиції щодо: приділення уваги не тільки військовослужбовцям, але й членам їх родин (ця група є часто декларованою, але рідко залучуваною); погодження програм формальної та неформальної соціальної підтримки та адаптації; сприяння навчанню, кар'єрним перспективам, залучення громади та її активістів.

ВИСНОВКИ

З початку розгортання бойових дій на сході України у 2014 постійно збільшується кількість військовослужбовців, які мають досвід бойових дій та, повертаючись до мирного життя, потребують соціальної адаптації. З часом ця категорія розширюється – додаються жінки-військовослужбовці; військові, які перебували у полоні; військові, які зазнали катувань та знущань. Мова йдеться не тільки про професійних військовослужбовців, але й про тих, хто потрапив до ЗСУ за призовом, маючи цивільну професію та не будучи жодним чином попередньо пов'язаним з армією. Нерідкою є ситуація, коли внаслідок високого рівня напруженості, пов'язаної з війною, допомоги потребують не тільки самі військовослужбовці, але й близькі їм особи.

Коло агентів впливу включає у себе не тільки близьке оточення, але й підтримку від колег, друзів, членів громади, держави (завдяки системі гарантій та пільг). Нехтування даною проблемою в світовій практиці має наслідком зростання кількості суїцидів, актів насильства, розлучень, безробіття серед військовослужбовців. Тому заходи соціальної адаптації орієнтовані перш за все на відновлення належного рівня соціальної активності, відновлення соціальних компетенцій та повернення повноцінної якості життя.

Соціальна адаптація виступає процесом взаємодії соціального суб'єкта та середовища, під час якого відбувається налагодження взаємодії між суб'єктом та соціальними групами, побудова на взаємних очікуваннях учасників процесу.

Соціальна адаптація військовослужбовців – фахова допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формування соціальних навичок; допомога в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової зайнятості та проведення дозвілля;

Дослідження соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану розглядається в класичних західних та вітчизняних соціологічних концепціях у контексті питань війни, миру, примусу та пошуку

шляхів мирного співіснування. Значний внесок у розробку даної тематики був зроблений Г. Спенсером, Е. Дюкргеймом, М. Вебером, П. Сорокіним, С. Хантінгтоном, Е. Гідденсом, І. Кононовим, І. Рущенко, С. Хобтою, О. Буряком та М. Гіневським.

В роботі будуть використані принципи об'єктивності, історизму, причинності, системності, проблемності, науковості, а також історичний, системний, інституційний та ціннісний підходи.

Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин діалектично пов'язана з поняттям соціальної дезадаптації. Проявом соціальної дезадаптації є використання негативних стратегій взаємодії із соціальним середовищем, серед яких цілеспрямоване уникнення спілкування з іншими людьми; уникнення будь-яких згадок щодо військового досвіду та пережитих подій; агресивна поведінка (спрямована на себе або на інших людей); надмірне захоплення роботою.

Соціальна адаптація може здійснюватись на декількох рівнях: мікро- мезо та макро. Мікрорівень пов'язаний із комфортним та екологічним спілкуванням з близьким оточенням, їх підтримкою та розумінням; мезорівень представлений діяльністю окремих організацій та установ, які надають послуги з соціальної адаптації; макрорівень пов'язаний з державною регуляцією даного процесу: розробкою та впровадженням стратегій, концепцій, програм підтримки та соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин.

Специфіка соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин полягає в тому, що родина є цілісною системою та наявність травмуючого досвіду у будь-якого з її членів завжди відбивається на інших. Перед початком програми соціальної адаптації бажаною процедурою є діагностика всіх членів родини з метою виявлення реальної кількості осіб, які потребують допомоги. Метою соціальної адаптації є повернення до повноцінного життя, інтеграція людини у спільноту, її самореалізація та самоактуалізація.

Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану пов'язана з трьома базовими етапами: роботою з родиною; допомогою у вирішенні юридичних та соціальних питань; допомогою у

соціалізації (у широкому сенсі). Соціальна адаптація та її успішність корелюють з наявністю фахової освіти (отриманої до вступу до армії), віком, статтю, наявністю родини, рівнем самооцінки, місцем проживання, готовністю до прийняття допомоги.

В даній роботі було використане онлайн-опитування з урахуванням таких аспектів: група військовослужбовців та членів їх родин окремою групою, члени яких з урахуванням їх морально-психологічного стану не завжди готові для індивідуальних бесід з іншою людиною; можливість для учасників (особливо діючих військових обрати зручний час для заповнення анкети); Запоріжжя є прифронтовим містом, тому з урахуванням факту великої кількості тривог проведення класичного опитування часто є неможливим з врахуванням безпекового аспекту.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки щодо такого: ключовою групою в наданні послуг соціальної адаптації виступають військові, а члени їх родин потрапляють у фокус провайдерів цих послуг скоріше за остаточним принципом; частою проблемою є тривала та організаційно складна процедура отримання належних пільг та виплат; при поверненні до мирного життя військовослужбовці часто відчують дізадаптацію, пов'язану зі різкими змінами оточення; дезадаптація проявляється через почуття того, що люди, які не мають подібного досвіду, не здатні їх зрозуміти та допомогти; прийняття ідеї звернення за сторонньою допомогою вимагає тривалого часу та супроводжується внутрішніми коливаннями та сумнівами.

Рекомендації щодо соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану включають позиції щодо: приділення уваги не тільки військовослужбовцям, але й членам їх родин (ця група є часто декларованою, але рідко залучуваною); погодження програм формальної та неформальної соціальної підтримки та адаптації; сприяння навчання, кар'єрним перспективам, залучення громади та її активістів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гіденс Е. Соціологія: пер. з англ. Київ: Основи, 1999. 726 с.
2. Алєндарь Н. *Соціальна адаптація: теоретичний аспект*. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2009. №28. С.85-92.
3. Мамаєв Д. Ю. Трансформація поняття «соціалізація» та її механізмів в історичному аспекті. *Сучасні проблеми психології*. 2000. № 7. С. 413-422.
4. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T223200?an=909190> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 року № 432 «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/173-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
7. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#n14> (дата звернення: 01.09.2023).
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Бородін І., Пасіка С. Правовий статус військовослужбовців в Україні. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf> (дата звернення: 01.09.2023).
10. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
11. Черниш Н.Й. Соціологія: курс лекцій. Львів. : «Кальварія», 2003. 544 с.

12. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид-во ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
13. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm> (дата звернення: 01.09.2023).
14. Durkheim É. Suicide : a study in sociology. 1951. Glencoe, Illinois : Free Press. 405 p. URL: https://archive.org/details/suicide0000unse_x5o7 (дата звернення: 01.09.2023).
15. Головка О.В. Війна і мир у науковій спадщині Пителима Сорокіна. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022. С. 207-210.
16. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф.Надольний, В.Андрущенко, І.В.Бойченко, В.П.Розумний та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. Київ: Вікар, 1997. 584 с.
17. Зацерковний В. І. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
18. Важинський С.Е., Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
19. Abrutyn S. Revisiting Institutionalism in Sociology Putting the «Institution» Back in Institutional Analysis. Routledge. 2015, 258 p.
20. Соціологічна спадщина Ф. Знанецкого і У. Томаса. URL: <http://elbib.in.ua/sotsiologichne-spadschina-f-znanetskogo-i-u-tomasa-zahidna-sotsiologiya.html>. (дата звернення: 05.10.2023).
21. Кислинська Д.М., Мілорадова Н.Є. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. 2016. Вип. 53. С. 64-73.

22. Сапіга В.С. Державне регулювання соціалізаційних процесів серед молодих осіб у Збройних силах України: мотиваційно-психологічний аспект. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. URL: <http://surl.li/oqtlh> (дата звернення: 05.10.2023).
23. Семенов С.С., Громико О.В., Фалько С.А. Громадянські свободи військовослужбовця: посилена необхідність та компенсація обмежень. *Честь і закон*. 2014. № 1 (48). С. 51-57.
24. Мартиненко С.О. Соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів як технологія попередження соціальної напруги. *Габітус*. 2020. Т.1. № 12. С. 57-62. URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/12_2020/part_1/12.pdf (дата звернення: 05.10.2023).
25. Іцкович Г. Негативні копінг-стратегії для подолання посттравматичного стресового розладу. Американський Департамент у Справах Ветеранів. URL: <http://surl.li/oqqup> (дата звернення: 05.10.2023).
26. Красильщиков А.Л. Соціальна адаптація звільнених у запас військовослужбовців (проблеми та досвід їх вирішення в Україні та зарубіжних країнах). *Демографія та соціальна економіка*. 2005. № 2. С. 117-125.
27. Адаптація ветеранів війни до мирного життя: помічник ветерана. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/adaptatsiya-veteraniv-viynu-do-myrnoho-zhyttya-pomichnyk-veterana> (дата звернення: 05.10.2023).
28. Macionis J. *Sociology*. 2011. Toronto : Pearson Canada. 654 p.
29. Проєкт «Норвегія – Україна». Міжнародний фонд соціальної адаптації. URL: <https://ifsa.kiev.ua/proekt-ukraina-%E2%80%93-norvegiya/> (дата звернення: 05.10.2023).
30. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://data.mva.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2023).
31. Основні моделі індивідуальної роботи з випадком (social casework). URL: http://megalib.com.ua/content/2711_Osnovni_modeli_individyalnoi_roboti_z_vipadkom_social_casework.html (дата звернення: 05.10.2023).

32. Потреби ветеранів 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023/> (дата звернення: 05.10.2023).

33. Повернення ветеранів у цивільні професії. URL: <https://ain.ua/2023/11/23/povernennya-veteraniv-u-cyvilni-profesiyi/> (дата звернення: 05.10.2023).

34. Впровадження сучасних видів реабілітації для постраждалих від війни та ветеранів ЗСУ. URL: <https://kr-tmo.mvs.gov.ua/news/show/110> (дата звернення: 05.10.2023).

35. Михайлов Б.В., Чугунов В.В., Курило В.О., Саржевський С.Н. Посттравматичні стресові розлади : Навчальний посібник / Під заг. ред. проф. Б. В. Михайлова. Вид. 2-е, перероблене та доповнене. Харків : ХМАПО, 2014. 223 с.

36. Rehabilitation services. URL: <https://www.veterans.gc.ca/eng/health-support/mental-health-and-wellness/rehabilitation-services> (дата звернення: 01.11.2023).

37. Social Support, Help-Seeking, and Mental Health Outcomes Among Veterans in Non-VA Facilities: Results from the Veterans' Health Study /Adams R., Urosevich G., Hoffman S., H. Kirchner H., Johanna C., Hyacinthe J., Figley Ch., Boscarino J.J., Boscarino J.A. *Mil Behav Health*. 2017. 5(4). С.393-405. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5663244/> (дата звернення: 01.11.2023).

38. Ketcheson F., Lisa King L., J Don Richardson J. Association between social support and mental health conditions in treatment-seeking Veterans and Canadian Armed Forces personnel. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. Volume 4 Issue 1, 2018, pp. 20-32. URL: <https://jmvfh.utpjournals.press/doi/10.3138/jmvfh.2017-0001> (дата звернення: 01.11.2023).

39. Мурашенко А. Соціальна адаптація військових та військовополонених. URL: <http://surl.li/oqsiu> (дата звернення: 01.11.2023).

40. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.
41. Паніна Н.В. Технологія соціального дослідження. Київ: Наукова думка, 2007. 320 с.
42. Social Research Glossary. URL: <https://www.qualityresearchinternational.com/socialresearch/documentanalysis.htm> (дата звернення: 01.11.2023).
43. Balch Charles V. Internet Survey Methodology. Cambridge Scholars Publishing. 2010. 30 P. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-1982-4-sample.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
44. 6 steps to conducting online survey. URL: <https://www.smartsurvey.co.uk/articles/6-steps-to-conducting-an-online-survey> (дата звернення: 01.11.2023).
45. Guide to the design and application of online questionnaire surveys / Regmi P.R., Waithaka E., Paudyal A., Simkhada P., Teijlingen E. de. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5506389/> (дата звернення: 01.11.2023).
46. Sincero S. Online surveys. URL: <https://explorable.com/online-surveys> дата звернення: (01.11.2023).
47. Social services top list of needs for post-9/11 combat veterans. A new study from Brown University's Costs of War Project shows that Veterans Affairs investments in educational and vocational training have doubled since 2002. URL: <https://www.brown.edu/news/2017-02-13/vets> (дата звернення: 01.11.2023).
48. The Effect of Social Support Skill-training Group Intervention on Perceived Social Support in Veterans with Posttraumatic Stress Disorder / Sirati-Nir M., Khaghanizade M., Rahimi A., Khazaei M., Ghadirian F. *Iran J Nurs Midwifery Res.* 2018 Jul-Aug. № 23(4). pp. 272–276. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6034520/> (дата звернення: 01.11.2023).

49. Social Support and Belongingness as Protective Factors. URL: https://www.mentalhealth.va.gov/suicide_prevention/docs/Literature_Review_FSTP_Social_Support_508_FINAL_07-11-2019.pdf (дата звернення: 01.11.2023).

50. Pollmann J., Nielsen A., Skovdal M. Misguided social support? How Danish veteran families affected by PTSD experience formal and informal social support. *Social Sciences & Humanities Open*. 2023. Volume 7. Issue 1. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291123000670> (дата звернення: 01.11.2023).

51. The Importance of Community Support for Veterans. URL: <https://nvhs.org/the-importance-of-community-support-for-veterans/> (дата звернення: 01.11.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма соціологічного дослідження
на тему:
«Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах
воєнного стану»

I. Методологічна частина

1.1. Актуальність теми.

З 2014 року в Україні триває військовий конфлікт, ініціатором якого є російська федерація. З початку розгортання бойових дій на сході України постійно збільшується кількість військовослужбовців, які мають досвід бойових дій та, повертаючись до мирного життя, потребують соціальної адаптації. З часом ця категорія розширюється – додаються жінки-військовослужбовці; військові, які перебували у полоні; військові, які зазнали катувань та знущань. Мова йдеться не тільки про професійних військовослужбовців, але й про тих, хто потрапив до ЗСУ за призовом, маючи цивільну професію та не будучи жодним чином попередньо пов'язаним з армією.

Перехід від умов жорсткої системи воєнної субординації до мирного життя, у разі звільнення, отримання відпустки чи часу перебування на лікарняному супроводжується періодом соціальної дезадаптації, яка пов'язана з відновленням звичайних практик, стилів спілкування, робочої активності. Наразі військовослужбовцям доводиться проходити цю процедуру двічі: як перехід від цивільного життя до армії і навпаки – з армії до цивільного життя. Подібна ситуація і з членами їх родин: тривала відсутність відображається на якості соціальних та особистих зв'язків, соціальній підтримці, рівні довіри тощо, які потім доводиться відновлювати.

1.2. Обґрунтування проблемної ситуації.

Кількість військовослужбовців, які потребують соціальної адаптації, з 2014 року сягає більше мільйона осіб. За попередніми прогнозами їх чисельність буде збільшуватись та може сягнути 5-6 мільйонів. Відсутність належної допомоги на всіх рівнях (державна, інституційна, громадська, міжособистісна,

медійна) може призвести до зростання кількості соціально негативних явищ, зростанню напруженості всередині суспільства та відсутності можливості вести повноцінне життя всередині групи військовослужбовців. Тому розробка та втілення системи допомоги та підтримки є фактором, який може забезпечити стабільність українського суспільства та його гуманістичну спрямованість.

1.3. Об'єкт дослідження.

Військовослужбовці та члени їх родин.

1.4. Предмет дослідження.

Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану.

1.5. Мета дослідження.

Виявити особливості соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану в Україні.

1.6. Завдання дослідження.

1. Виявити зміни у соціальних відносинах, які відбуваються у родинях військовослужбовців.
2. Проаналізувати особливості соціальної адаптації до мирного життя.
3. Виявити проблеми, з якими стикаються військовослужбовці та члени їх родин.
4. З'ясувати бачення військовослужбовців та членів їх родин щодо соціальної адаптації.

1.7. Логічний аналіз основних понять.

Соціальна адаптація – процес взаємодії соціального суб'єкта та середовища, під час якого відбувається налагодження взаємодії між суб'єктом та соціальними групами, побудова на взаємних очікуваннях учасників процесу.

Військовослужбовці – особи, які проходять військову службу.

Соціальна адаптація військовослужбовців – це фахова допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем та шляхів їх розв'язання; надання інформації щодо можливості соціального захисту; формування соціальних навичок; допомога в укріпленні або відновленні сімейних та суспільних зв'язків, організації трудової зайнятості та проведення дозвілля.

Воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться у країні або на окремих територіях у випадку збройної агресії, загрози, небезпеки державного суверенітету України.

1.8. Гіпотези дослідження.

1. Діюча в Україні система соціальної адаптації військовослужбовців сфокусована переважно на роботі з військовослужбовцями, а не з членами їх родин.

2. Проблемою соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин виступає ускладнена та бюрократизована процедура отримання соціальних гарантій та пільг.

3. Соціальній адаптації сприяє в першу чергу підтримка від членів первинних груп, а не формальних організацій.

1.9. Операціоналізація

I. Соціальні характеристики

1. Стать:
 - 1.1 чоловіча
 - 1.2 жіноча
2. Статус:
 - 2.1 військовослужбовець
 - 2.2 член родини військовослужбовця
3. Військова категорія:
 - 3.1 професійний військовий
 - 3.2 доброволець
 - 3.3 мобілізована особа

II. Соціальні відносини та повернення до мирного життя

4. Система соціальних відносин в армії
 - 4.1 субординація
 - 4.2 впорядкованість діяльності
 - 4.3 регламентація відносин
 - 4.4 виключення із повсякденних практик мирного життя
 - 4.5 обмеження спілкування з рідними та близькими
5. Складності при поверненні до мирного життя
 - 5.1 так
 - 5.2 ні
6. Почуття при поверненні до мирного життя
 - 6.1 здивування
 - 6.2 непорозуміння
 - 6.3 роздратованість
 - 6.4 радість
 - 6.5 спокій
7. Емоційна реакція на ситуації
 - 7.1 нехтування мирним населенням заходами безпеки під час тривоги
 - 7.2 масові святкування
 - 7.3 публічні висловлення громадян з антиукраїнською позицією
 - 7.4 негативна особиста реакція деяких цивільних осіб на людей у військовій формі
 - 7.5 нехтування правилами ввічливості та такту, коли незнайомі люди можуть завдати питання, які стосуються особистого досвіду та переживань
 - 7.6 надмірне загострення уваги на візуальних відмінностях осіб з інвалідністю
8. Зміни у звичному житті
 - 8.1 зменшення тривалості та якості спілкування
 - 8.2 відсутність можливості брати участь у сімейних заходах та справах
 - 8.3 зростання рівня відчуження

8.4 виникнення розбіжності в інтересах та цінностях

8.5 поява відмінності у стилі та ритмі життя

III. Специфіка соціальної адаптації

9. Джерела соціальної підтримки

9.1 чоловік/жінка

9.2 брат, сестра, батьки

9.3 друзів

9.4 колеги

9.5 незнайомі люди

10. Проблеми при оформленні документів для отримання соціальних пілґ та гарантій

10.1 довга тривалість процедур

10.2 високий рівень бюрократизації

10.3 зневажливе ставлення

10.4 необхідність проходити деякі процедури повторно

11. Участь у програмах реабілітації

11.1 програма медичної реабілітації

11.2 програма психологічної реабілітації

11.3 програма соціальної реабілітації

12. Ситуація, у якій необхідно звертатись по допомогу:

12.1 погане фізичне самопочуття

12.2 спроба здійснити суїцид

12.3 прояви невмотивованої агресії

13. Установи, які надають реабілітаційні послуги:

13.1 державні

13.2 громадські

13.3 волонтерські

14. Джерела отримання інформації

14.1 соціальними медіа

14.2 телеграм-каналами

14.3 отримую інформацію від референтних осіб (друзів, родичів)

14.4 це отримана інформація

15. Відчуття себе іншою особою

15.1 так

15.2 ні

16. Зміни у характері/світогляді

16.1 відчуття цінності життя

16.2 зростання цінності облаштованості життя та можливості отримати необхідні блага та послуги

16.3 усвідомлення цінності близьких відносин

16.4 зростання рівня дисциплінованості

16.5 готовність відстоювати свої права

17. Вплив військової служби на соціальні відносини в цілому

17.1 зміна кола друзів

17.2 зміна місця роботи

17.3 поява нових знайомих

18. Бажана соціальна підтримка

18.1 можливість швидкого вирішення питань щодо державних гарантій

18.2 підтримку з боку спільноти

18.3 коректне ставлення з боку незнайомих осіб

II. Методична частина*2.1. Обґрунтування методу дослідження.*

У прикладній частині роботи буде використане опитування у формі інтернет-анкетування за допомогою гугл-форми. Об'єктом дослідження виступають військовослужбовці та члени їх родин.. Використання опитування дозволить отримати первинну соціологічну інформацію безпосередньо від респондентів та, після обробки, зробити певні статистичні узагальнення.

2.2. Визначення обстежуваної сукупності та розрахунок її обсягу.

Обсяг вибіркової сукупності складає 100 осіб.

2.3. Логічна схема інструментарію.

<i>Операційні поняття</i>	<i>Індикатор</i>	<i>Шкала</i>	<i>Номер в анкеті</i>
1. Стать:	1.1 чоловіча 1.2 жіноча	номінальна	1
2. Статус:	2.1 військовослужбовець 2.2 член родини військовослужбовця	номінальна	2
3. Військова категорія:	3.1 професійний військовий 3.2. доброволець 3.3 мобілізована особа	номінальна	3
4. Система соціальних відносин в армії	4.1 субординація 4.2 впорядкованість діяльності 4.3 регламентація відносин 4.4 виключення із повсякденних практик мирного життя 4.5 обмеження спілкування з рідними та близькими	номінальна	4
5. Складності при поверненні до мирного життя	5.1 так 5.2 ні	номінальна	5
6. Почуття при поверненні до мирного життя	6.1 здивування 6.2 непорозуміння 6.3 роздратованість 6.4 радість 6.5 спокій	номінальна	6
7. Емоційна реакція на ситуації	7.1 нехтування мирним населенням заходами безпеки під час тривоги	номінальна	7

	<p>7.2 масові святкування</p> <p>7.3 публічні висловлення громадян з антиукраїнською позицією</p> <p>7.4 негативна особиста реакція деяких цивільних осіб на людей у військовій формі</p> <p>7.5 нехтування правилами ввічливості та такту, коли незнайомі люди можуть завдати питання, які стосуються особистого досвіду та переживань</p> <p>7.6 надмірне загострення уваги на візуальних відмінностях осіб з інвалідністю</p>		
8. Зміни у звичному житті	<p>8.1 зменшення тривалості та якості спілкування</p> <p>8.2 відсутність можливості брати участь у сімейних заходах та справах</p> <p>8.3 зростання рівня відчуження</p> <p>8.4 виникнення розбіжності в інтересах та цінностях</p> <p>8.5 поява відмінності у стилі та ритмі життя</p>	номінальна	8
9. Джерела соціальної підтримки	<p>9.1 чоловік/жінка</p> <p>9.2 брат, сестра, батьки</p> <p>9.3 друзів</p> <p>9.4 колеги</p> <p>9.5 незнайомі люди</p>	номінальна	9
10. Проблеми при оформленні документів для отримання соціальних пільг та гарантій	<p>10.1 довга тривалість процедур</p> <p>10.2 високий рівень бюрократизації</p> <p>10.3 зневажливе ставлення</p> <p>10.4 необхідність проходити деякі процедури повторно</p>	номінальна	10
11. Участь у програмах реабілітації	<p>11.1 програма медичної реабілітації</p> <p>11.2 програма психологічної реабілітації</p> <p>11.3 програма соціальної реабілітації</p>	номінальна	11
12. Ситуація, у якій необхідно звертатись по допомогу:	<p>12.1 погане фізичне самопочуття</p> <p>12.2 спроба здійснити суїцид</p> <p>12.3 прояви невмотивованої агресії</p>	номінальна	12
13. Установи, які надають реабілітаційні послуги:	<p>13.1 державні</p> <p>13.2 громадські</p> <p>13.3 волонтерські</p>	номінальна	13
14. Джерела отримання інформації	<p>14.1 соціальними медіа</p> <p>14.2 телеграм-каналами</p> <p>14.3 отримую інформацію від референтних осіб (друзів, родичів)</p> <p>14.4 це отримана інформація</p>	номінальна	14
15. Відчуття себе іншою особою	<p>15.1 так</p> <p>15.2 ні</p>	номінальна	15

16. Зміни у характері/світогляді	16.1 відчуття цінності життя 16.2 зростання цінності облаштованості життя та можливості отримати необхідні блага та послуги 16.3 усвідомлення цінності близьких відносин 16.4 зростання рівня дисциплінованості 16.5 готовність відстоювати свої права	номінальна	16
17. Вплив військової служби на соціальні відносини в цілому	17.1 зміна кола друзів 17.2 зміна місця роботи 17.3 поява нових знайомих	номінальна	17
18. Бажана соціальна підтримка	18.1 можливість швидкого вирішення питань щодо державних гарантій 18.2 підтримку з боку спільноти 18.3 коректне ставлення з боку незнайомих осіб	номінальна	18

2.4. Логічна схема обробки інформації

Завдання	№ пит. в анкеті	Статистичні конструкції
1. Виявити зміни у соціальних відносинах, які відбуваються у родинах військовослужбовців.	4-7	Одномірний розподіл
2. Проаналізувати особливості соціальної адаптації до мирного життя.	8-10	Одномірний розподіл
3. Виявити проблеми, з якими стикаються військовослужбовці та члени їх родин.	10-14	Одномірний розподіл
4. З'ясувати бачення військовослужбовців та членів їх родин щодо соціальної адаптації.	15-18	Одномірний розподіл

АНКЕТА

Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на питання анкети, обравши варіант, який найбільше відображає вашу позицію та досвід щодо тематики соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану. Всі результати дослідження є конфіденційними та будуть використані лише в узагальненому вигляді.

1. Ваша стать:

- a) чоловіча
- b) жіноча

2. Зазначте, будь ласка, ваш статус:

- a) військовослужбовець
- b) член родини військовослужбовця

Якщо ви обрали перший варіант відповіді на попереднє питання, то переходьте до наступного.

3. Ви відноситесь до категорії:

- a) професійний військовий
- b) доброволець
- c) мобілізована особа

4. На вашу думку, чим відрізняється система соціальних відносин в армії від повсякденного життя?

- a) наявністю субординації
- b) високим рівнем впорядкованості діяльності
- c) регламентацією відносин
- d) виключенням із повсякденних практик мирного життя
- e) обмеженням спілкування з рідними та близькими

5. Чи відчували ви складнощі при поверненні до мирного життя?

- a) так
- b) ні

6. Зазначте почуття, якими у вас супроводжувався перехід до мирного життя:

- a) здивування
- b) непорозуміння
- c) роздратованість
- d) радість
- e) спокій

7. Які ситуації викликали у вас гостру емоційну реакцію?

- a) нехтування мирним населенням заходами безпеки під час тривоги
- b) масові святкування
- c) публічні висловлення громадян з антиукраїнською позицією

- d) негативна особиста реакція деяких цивільних осіб на людей у військовій формі
- e) нехтування правилами ввічливості та такту, коли незнайомі люди можуть завдати питання, які стосуються особистого досвіду та переживань
- f) надмірне загострення уваги на візуальних відмінностях осіб з інвалідністю

8. Які зміни відбулись у вашому звичному житті та близькому оточенні внаслідок тривалої відсутності, пов'язаної з несенням військової служби?

- a) зменшилась тривалість та якість спілкування
- b) відсутність можливості брати участь у сімейних заходах та справах
- c) зріс рівень відчуження
- d) виникли розбіжності в інтересах та цінностях
- e) з'явилися відмінності у стилі та ритмі життя

9. Від кого з вашого оточення ви відчули найбільшу соціальну підтримку?

- a) від чоловіків/жінок
- b) від братів, сестер та батьків
- c) від друзів
- d) від колег
- e) від незнайомих людей

10. Серед проблем, з якими вам довелося стикнутися при оформленні документів для отримання соціальних пільг та гарантій ви можете зазначити:

- a) довгу тривалість процедур
- b) високий рівень бюрократизації
- c) зневажливе ставлення
- d) необхідність проходити деякі процедури повторно

11. У яких програмах реабілітації ви приймали участь?

- a) програма медичної реабілітації
- b) програма психологічної реабілітації
- c) програма соціальної реабілітації

12. Як ви гадаєте, в яких ситуаціях військовим та членам їх родин необхідно звертатись по допомогу фахівців?

- a) у разі поганого фізичного самопочуття
- b) при спробі здійснити суїцид
- c) при проявах невмотивованої агресії

13. Як ви гадаєте, які установи надають реабілітаційні послуги:

- a) державні установи
- b) громадські організації
- c) волонтерські організації

14. Якими інформаційними джерелами ви користуєтесь для отримання інформації?

- a) соціальними медіа
- b) телеграм-каналами
- c) отримую інформацію від референтних осіб (друзів, родичів)

- d) це отримана інформація
15. Чи відчуваєте ви себе після повернення до мирного життя як іншу особу?
- a) так
 - b) ні
16. Які зміни у вашому характері/світогляді відбулись?
- a) більше відчуваю цінність життя
 - b) відчуваю зростання цінності облаштованості життя та можливості отримати необхідні блага та послуги
 - c) усвідомлення цінності близьких відносин
 - d) зростання рівня дисциплінованості
 - e) готовність відстоювати свої права
17. Яким чином несення військової служби вплинуло на вашу соціальну сферу?
- a) зміна кола друзів
 - b) зміна місця роботи
 - c) поява нових знайомих
18. Який вид соціальної підтримки ви б бажали отримати з боку держави та спільноти?
- a) можливість швидкого вирішення питань щодо державних гарантій
 - b) підтримку з боку спільноти
 - c) коректне ставлення з боку незнайомих осіб

Дякуємо за участь!

Візуалізація результатів дослідження

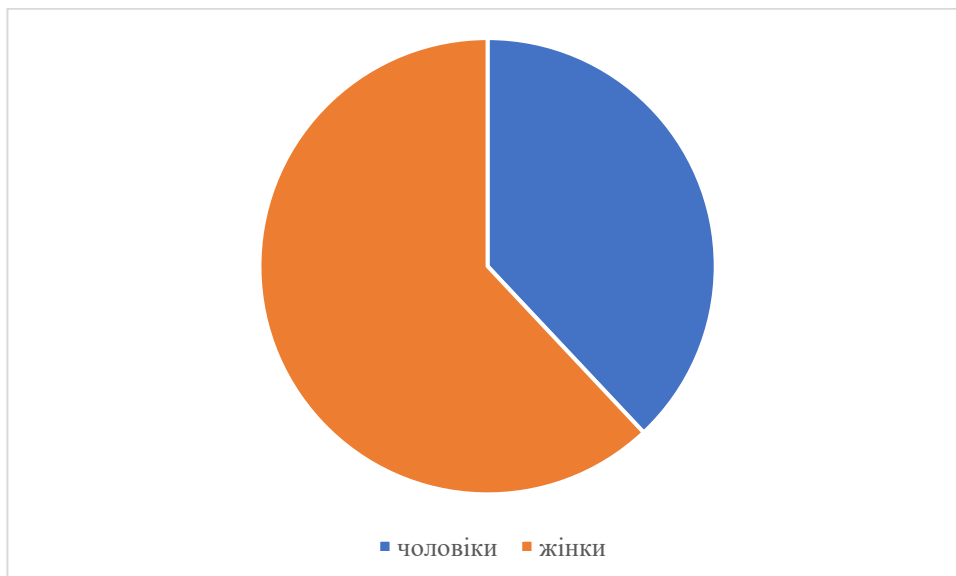

Рисунок 1. Саша стать

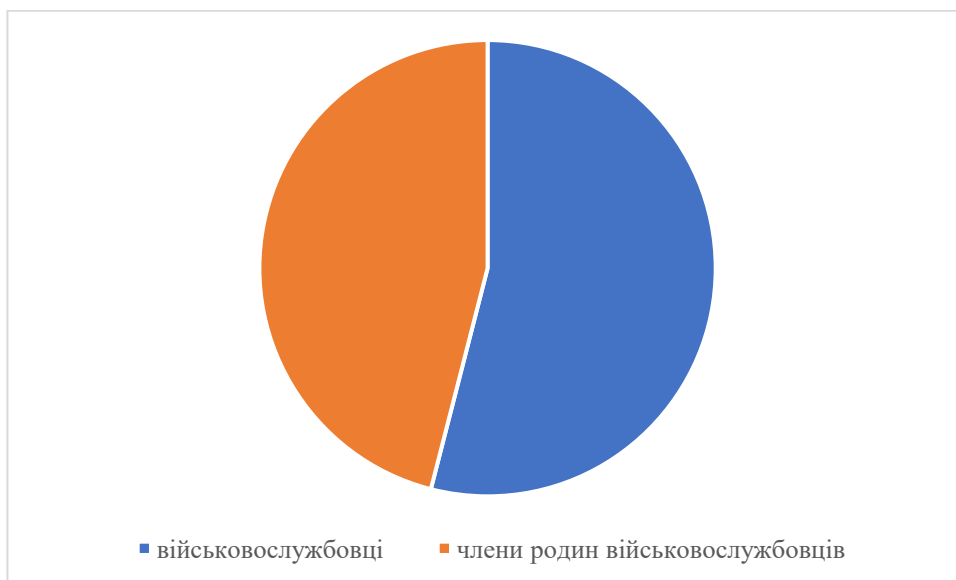

Рисунок 2. Ваш статус

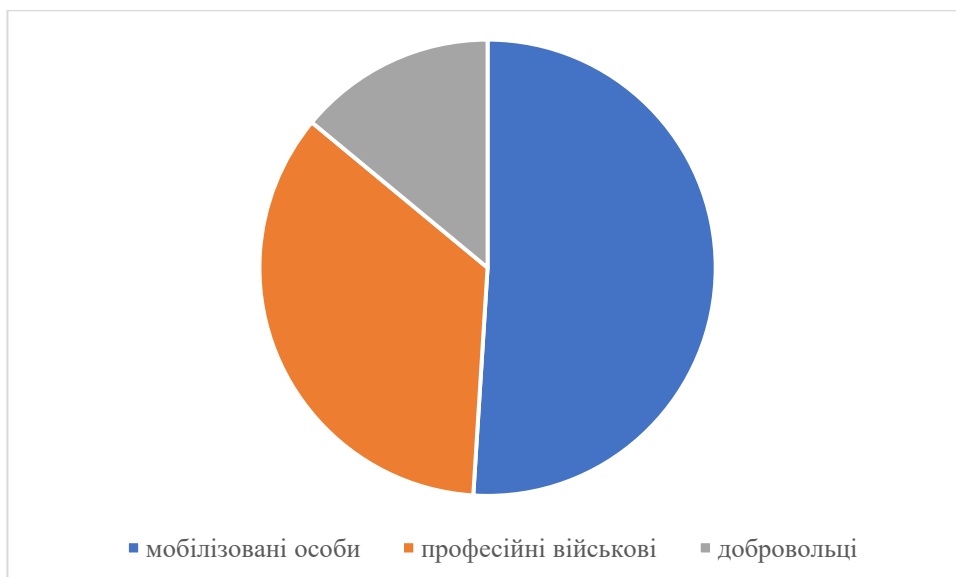

Рисунок 3. Механізм рекрутування до армії

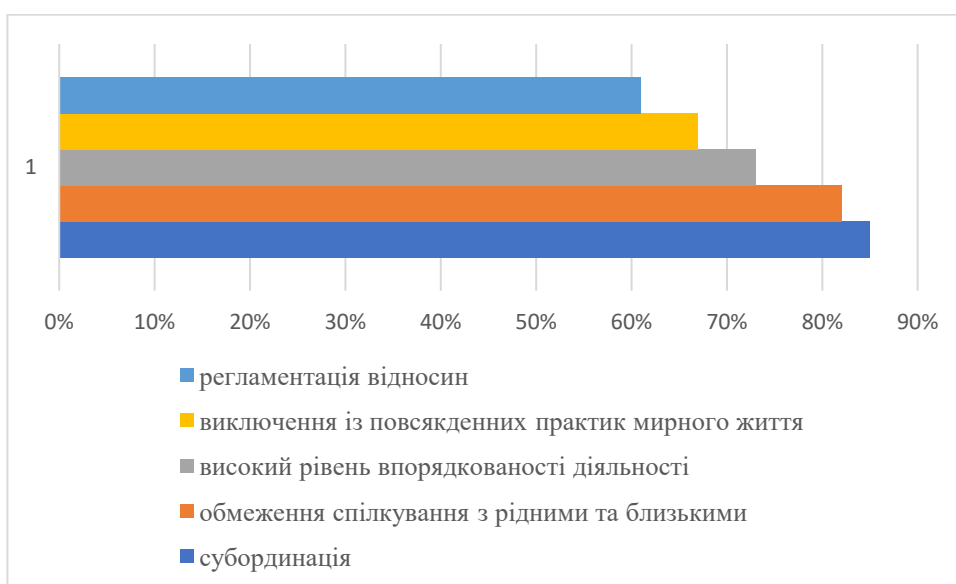

Рисунок 4. Чим відрізняється система соціальних відносин в армії від повсякденного життя?

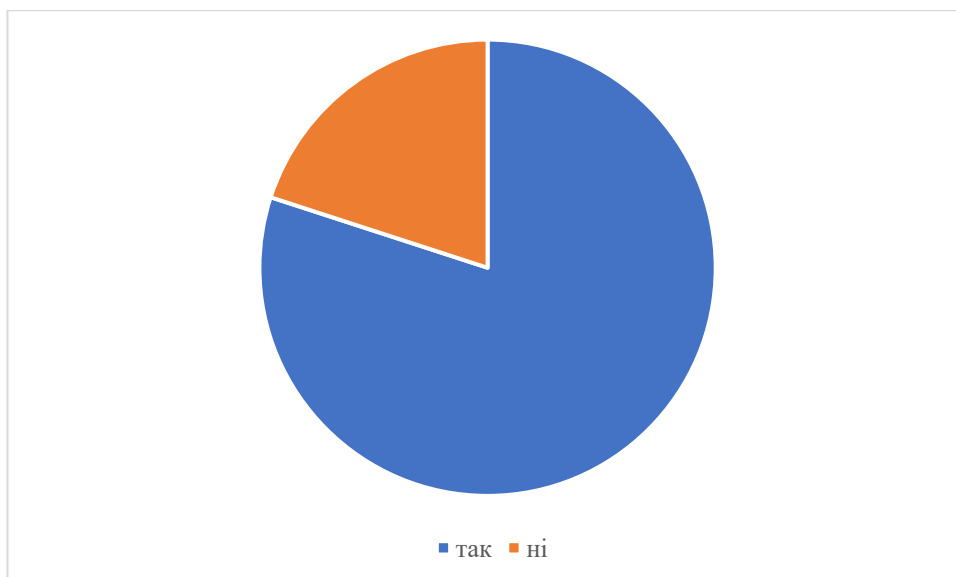

Рисунок 5. Чи відчували складнощі при поверненні до мирного життя?

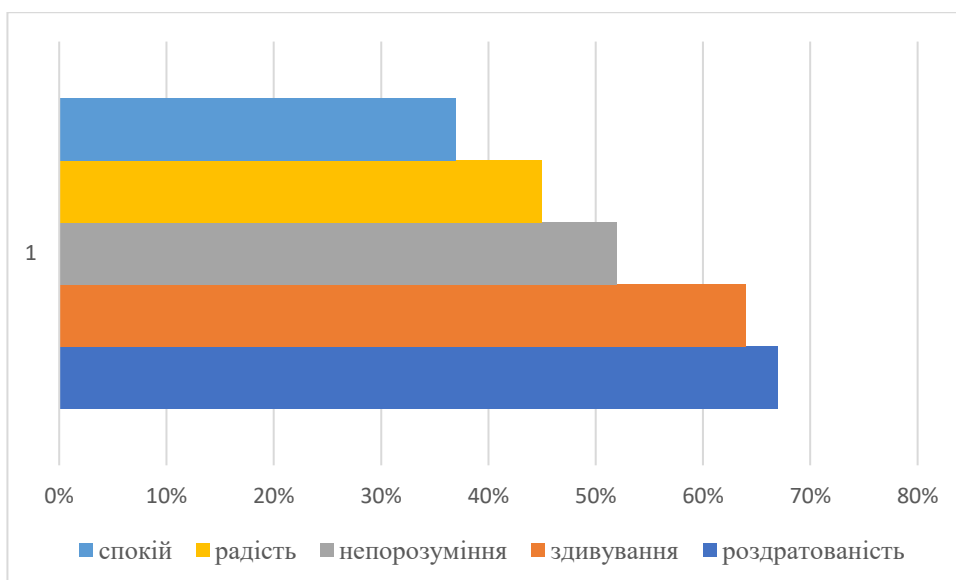

Рисунок 6. Почуття, які викликав перехід у цивільне життя.

Рисунок 7. Ситуації, які викликали гостру емоційну реакцію у мирному житті.

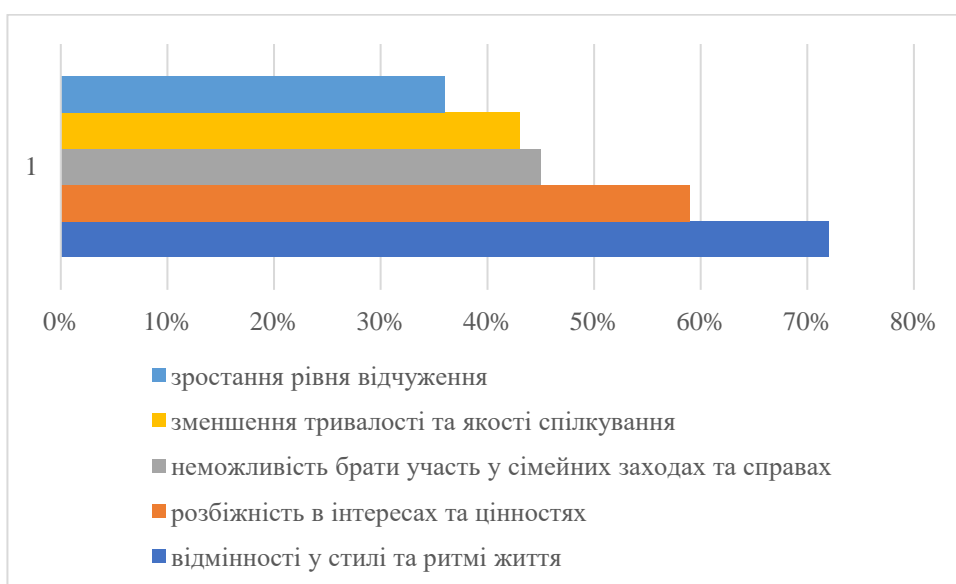

Рисунок 8. Зміни у звичному житті та близькому оточенні.

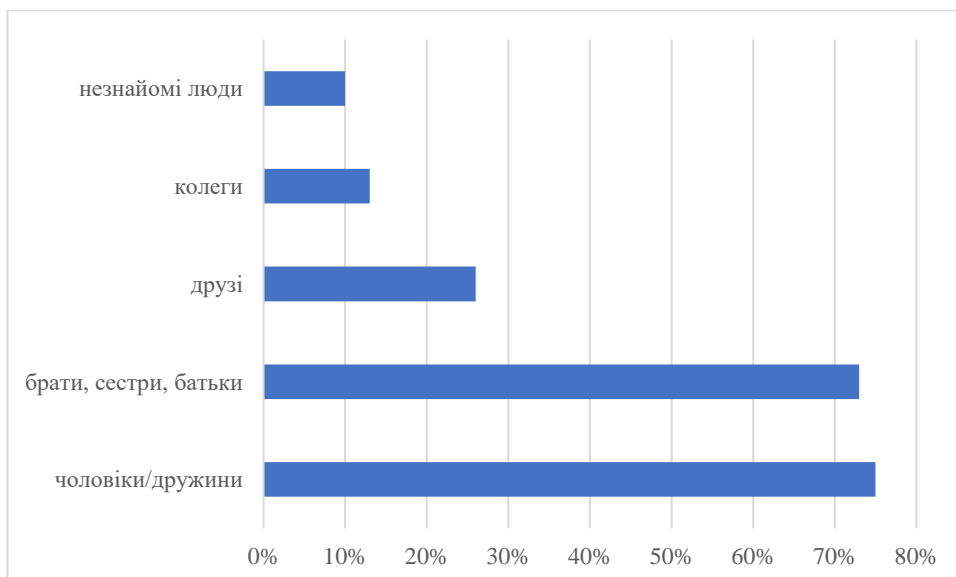

Рисунок 9. Джерела соціальної підтримки.

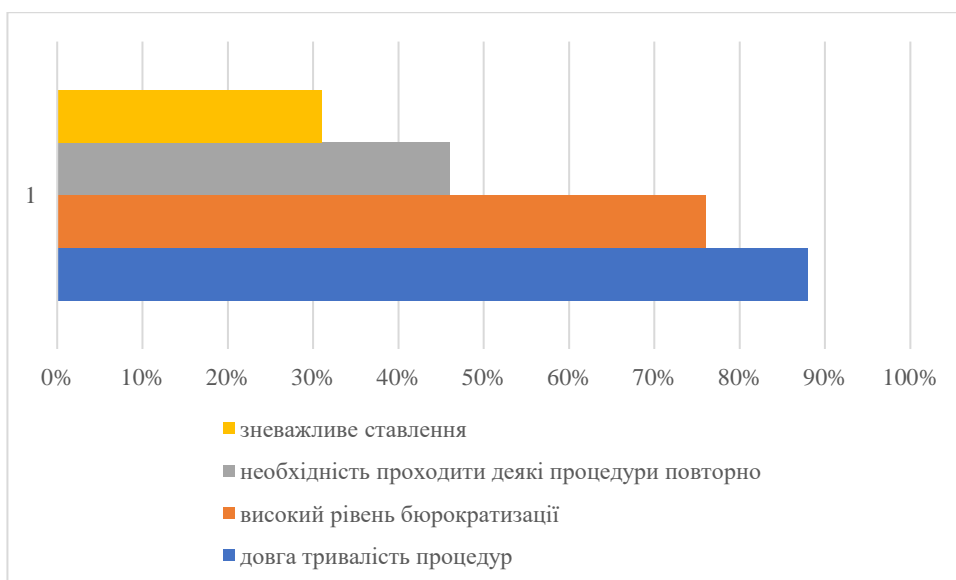

Рисунок 10. Проблеми, з якими довелося стикнутись при оформленні документів для отримання соціальних пільг та гарантій.

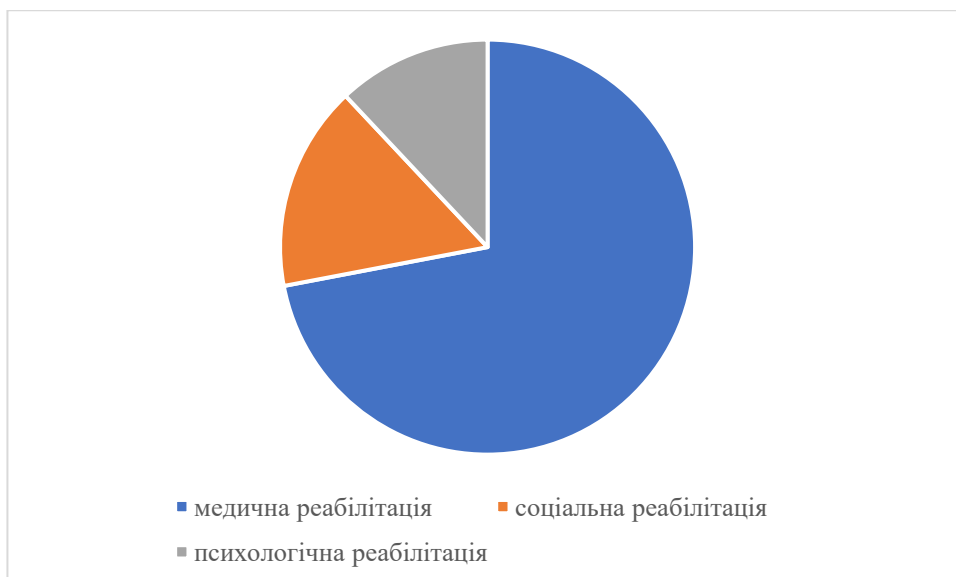

Рисунок 11. Участь у програмах реабілітації.

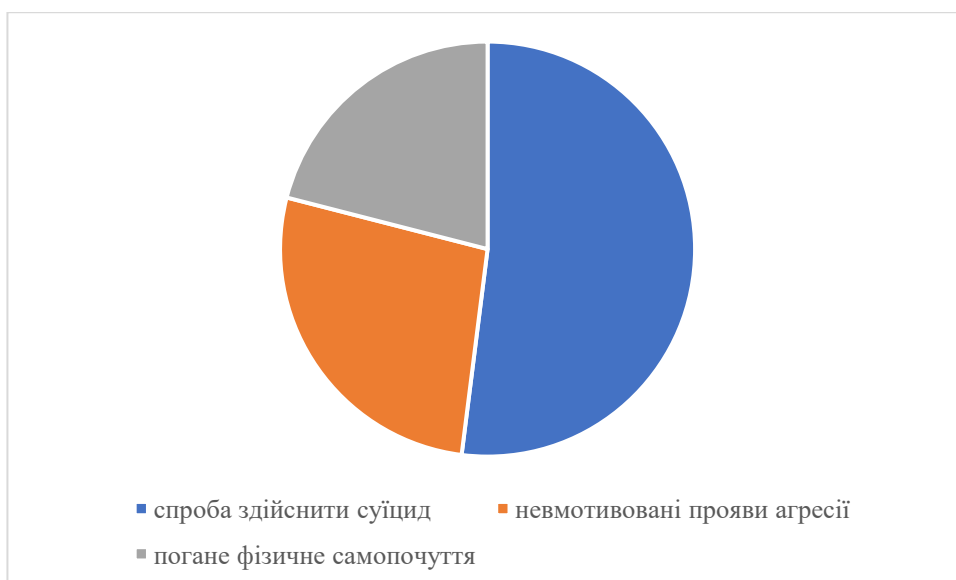

Рисунок 12. В яких ситуаціях необхідно звертатись по допомогу фахівців.

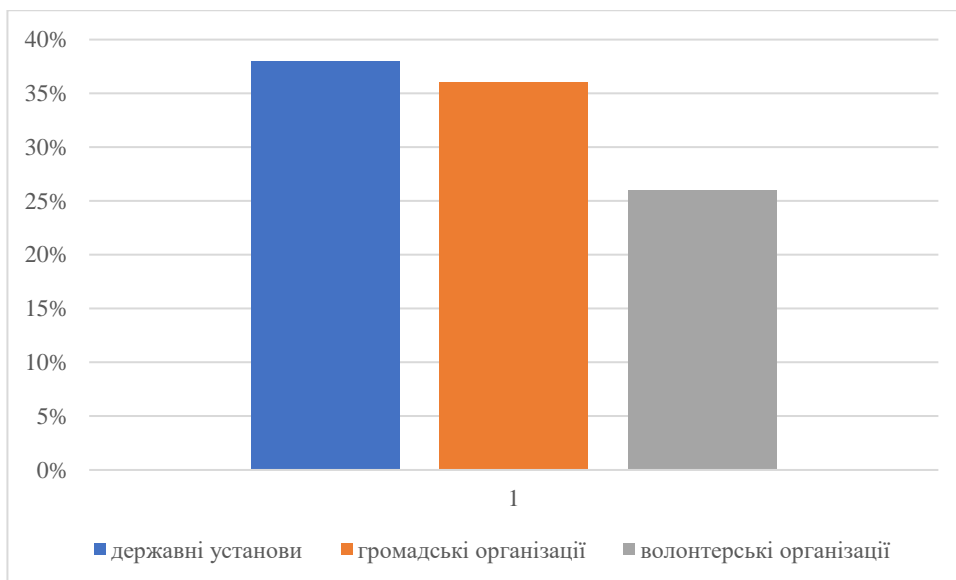

Рисунок 13. Установи реабілітації.

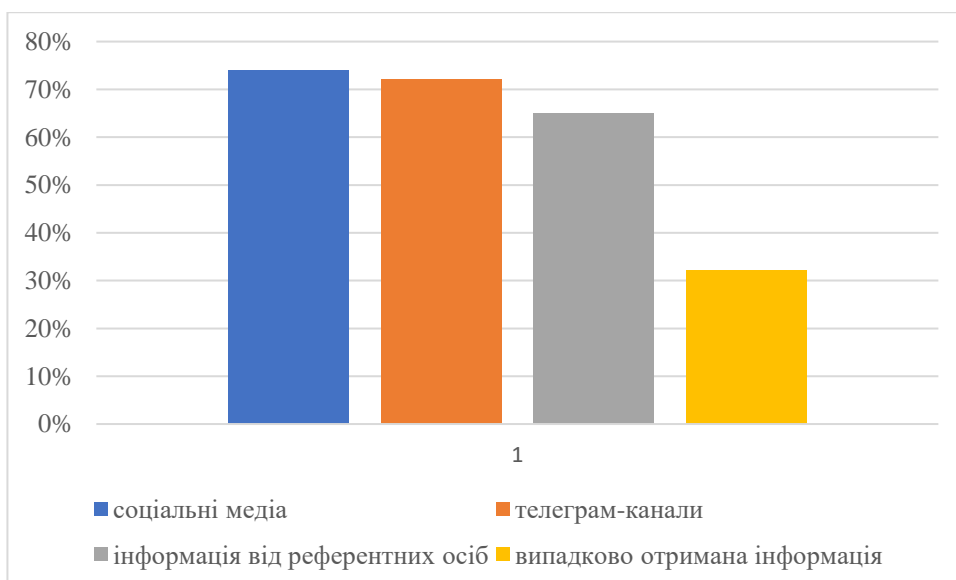

Рисунок 14. Джерела отримання інформації.

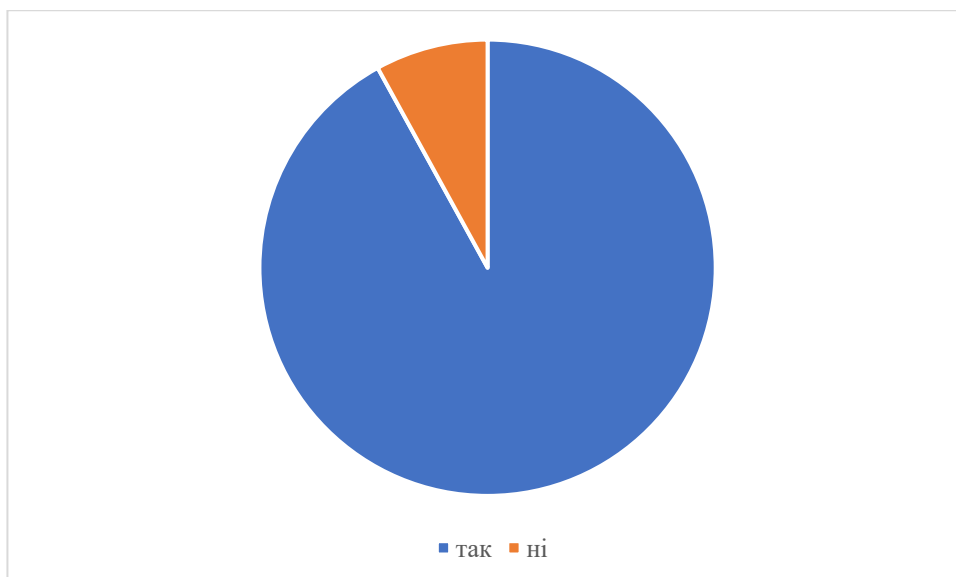

Рисунок 15. Чи відчуває себе особа іншою людиною.

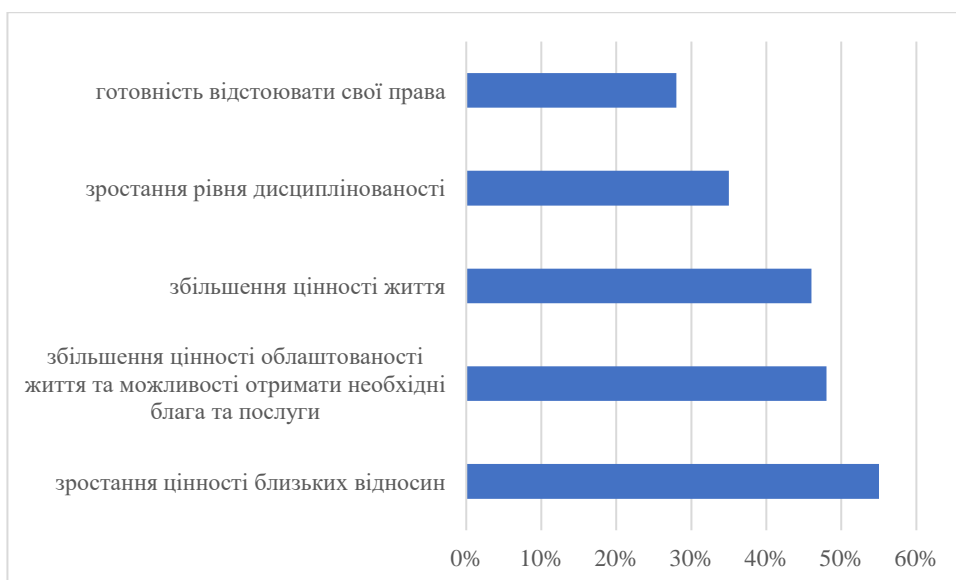

Рисунок 16. Особистісні зміни.

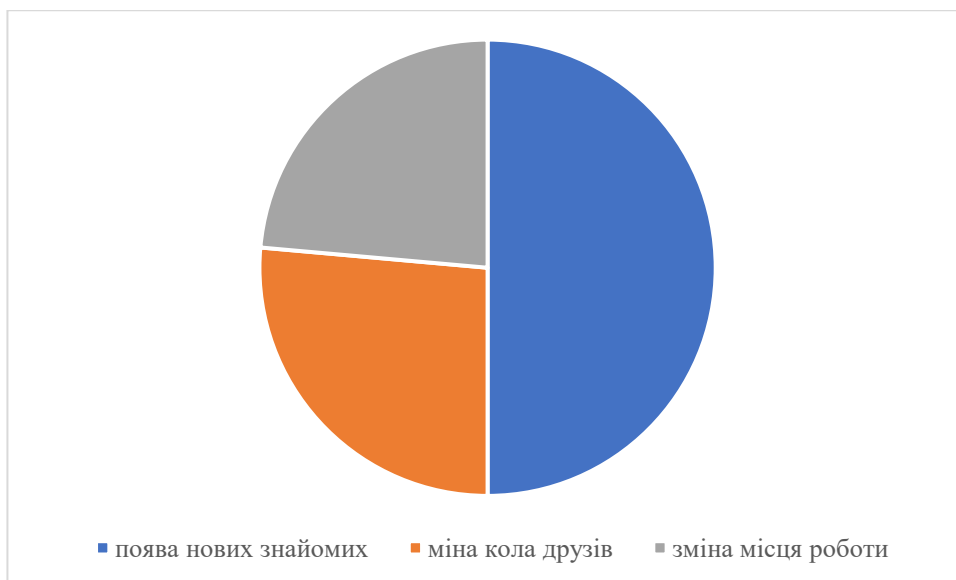

Рисунок 17. Вплив військової служби на соціальну сферу.

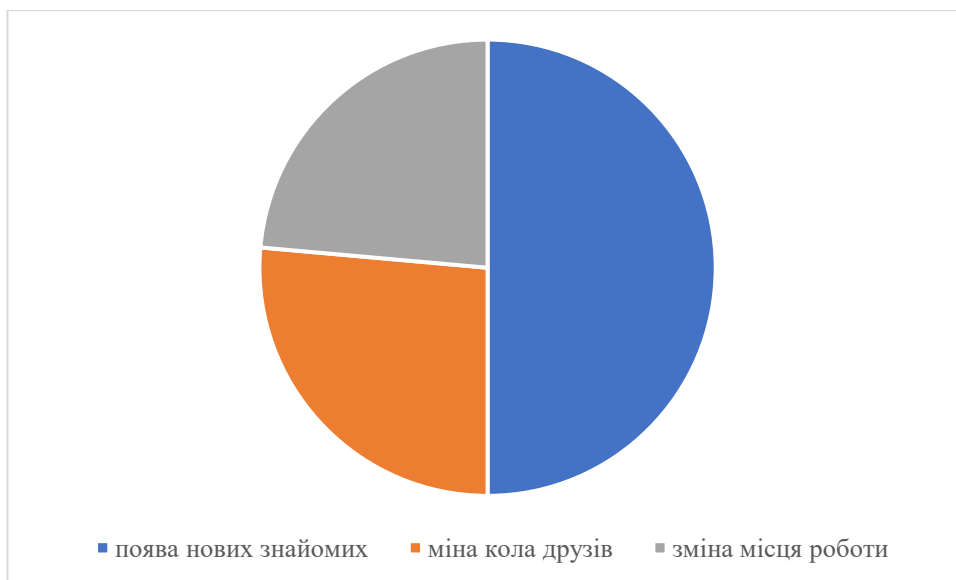

Рисунок 18. Бажана соціальна підтримка з боку держави та спільноти.

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Савченко Оксана Олександрівна, студентка II курсу магістратури, заочної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність 054 «Соціологія», адреса електронної пошти os392812@gmail.com:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/на;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

14.02.2024

О.О. Савченко

Науковий керівник,
к.філос.н., доцент кафедри соціології

14.02.2024

О.С. Сорокіна